

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Αφρικανές γυναίκες: διαχείριση της ταυτότητάς τους στον ελληνικό χώρο

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Πινακούλα Μαρία

Αθήνα, 2020

Τριμελής Επιτροπή

Άννα Μαντόγλου, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Παναγιώτης Κορδούτης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Μαρία Ντοροπούλου, Ειδικό Διδακτικό Προσωπικό Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Μαρία Πινακούλα, 2020

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν την χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν αποτελεί αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Ευχαριστίες

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα της διπλωματικής εργασίας, κ. Μαντόγλου Άννα, για τις εύστοχες παρατηρήσεις και την συνεχή βοήθεια που παρείχε καθ' όλη την διαδικασία της εκπόνησης της εργασίας.

Θα ήθελα, ακόμη, να ευχαριστήσω θερμά την κ. Τουλουμάκου Άννα για την πολύτιμη βοήθεια που πρόσφερε κατά την εκπόνηση της παρούσας εργασίας. Η καθοδήγηση και οι παρατηρήσεις της στην εφαρμογή της ποιοτικής μεθοδολογίας, και ιδιαίτερα όσον αφορά την ανάλυση και παρουσίαση των δεδομένων, υπήρξαν σημαντικές και συνέβαλαν αποφασιστικά στην ολοκλήρωση της παρούσας προσπάθειας.

Επιπλέον, νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω την ΜΚΟ «Ένα παιδί, ένας κόσμος» για την συνεργασία τους κατά την διεξαγωγή της έρευνας. Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω προς την καθηγήτρια του προγράμματος των ελληνικών, κ. Σοφία Κωστούλα, και τις γυναίκες που συμμετέχουν σε αυτό και δέχτηκαν να πάρουν μέρος στην παρούσα έρευνα προκειμένου να υλοποιηθούν οι συνεντεύξεις.

Περιεχόμενα

Πίνακες	5
Περίληψη	6
Abstract	8
Εισαγωγή	10
Κατασκευή της ταυτότητας	10
Εαυτός και ταυτότητα	10
Θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας	11
Διασταυρούμενες Κοινωνικές Ταυτότητες	13
Θεωρία της αυτο-κατηγοριοποίησης	13
Διπλή μειονοτική ταυτότητα	14
Ταυτότητα των Αφρικανών γυναικών	15
Επιπολιτισμοποίηση	17
Ορισμός και στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης	17
Ταυτότητα και επιπολιτισμοποίηση	17
Ερευνητικά Ερωτήματα	19
Μέθοδος	20
Συμμετέχουσες	20
Μέσα συλλογής των δεδομένων	23
Διαδικασία	23
Ανάλυση	25
Αποτελέσματα	28
Μελέτη περίπτωσης (Σ-03)	40
Συζήτηση	44
Περιορισμοί της έρευνας	50
Μελλοντικές προτάσεις	51
Βιβλιογραφία	52
Παραρτήματα	57

Πίνακες

Πίνακας 1. Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχουσών22

Πίνακας 2. Θέματα ζωγραφιών27

Περίληψη

Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στη μελέτη της ταυτότητας των Αφρικανών γυναικών που διαμένουν στον ελληνικό χώρο. Βασικός στόχος είναι η διερεύνηση της σημασίας που αποδίδουν οι γυναίκες αυτές στα τριπλά μειονοτικά χαρακτηριστικά που φέρουν. Αφενός, υπάγονται σε μια έμφυλη και σε μια εθνοτική μειονότητα και αφετέρου είναι μετανάστριες. Ο δεύτερος στόχος της εργασίας είναι να ανιχνεύσει την στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που επιλέγουν οι Αφρικανές μετανάστριες στην Ελλάδα. Όσον αφορά το πρώτο ερώτημα, το θεωρητικό υπόβαθρο αποτέλεσε η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας των Tajfel και Turner (1986), η θεωρία της αυτο-κατηγοριοποίησης (Turner, Hogg, Oakes, Reicher & Wetherell, 1987) και, συνακόλουθα, τα σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα για τις διασταυρούμενες κοινωνικές ταυτότητες (Reid & Comas-Diaz, 1990· Purdie-Vaughns & Eibach, 2008). Το δεύτερο ερώτημα εξετάζει την διαδικασία επιπολιτισμοποίησης και την σημασία της στην διαμόρφωση μίας συνεκτικής κοινωνικής ταυτότητας μέσα από το μοντέλο επιπολιτισμοποίησης του Berry (1997). Η έρευνα ακολούθησε τις αρχές της ποιοτικής μεθοδολογίας. Συγκεκριμένα, η συλλογή των δεδομένων έγινε μέσω ημι- δομημένων συνεντεύξεων προκειμένου να δοθεί στις συμμετέχουσες η δυνατότητα να μιλήσουν για το προσωπικό τους βίωμα (Willig, 2013) αλλά και μέσω της χρήσης απεικονιστικών μεθόδων, και συγκεκριμένα της ζωγραφιάς (Silver, 2013). Η ανάλυση των δεδομένων έγινε βάσει της ερμηνευτικής φαινομενολογικής ανάλυσης (Willig, 2013). Η ανάλυση ανέδειξε πέντε κυρίως θέματα τα οποία αποτυπώνουν την βιωμένη εμπειρία των συμμετεχουσών: σύνδεση με την καταγωγή, εμπλουτισμός, γυναικεία ταυτότητα, το ταξίδι της μετανάστευσης και οι συναισθηματικές διακυμάνσεις των Αφρικανών μεταναστριών. Επιπλέον, συμπεριλάβαμε στα αποτελέσματα μία μελέτη περίπτωσης καθώς η μία συμμετέχουσα διέφερε σε ορισμένα σημεία από τις υπόλοιπες και κρίναμε ότι είναι ενδιαφέρον να παρουσιάσουμε αυτές τις διαφορές ξεχωριστά. Εν συνεχεία, ακολούθησε η συζήτηση πάνω στα πορίσματα της έρευνας. Η έρευνα κατέληξε σε συμπεράσματα που, εν πολλοίς, επιβεβαιώνουν την ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία. Συγκεκριμένα, η εθνοτική ταυτότητα φαίνεται να προεξάρχει αντί της έμφυλης όσον αφορά την ταυτότητα των Αφρικανών γυναικών. Με άλλα λόγια, η σύνδεση με την ενδοομάδα των Αφρικανών είναι αυτό που κυρίως τις προσδιορίζει ως άτομα. Παράλληλα, σχετικά με το

ερώτημα της επιπολιτισμοποίησης, οι γυναίκες του δείγματος φαίνεται να επιθυμούν την ενσωμάτωση, όπως επιβεβαιώνεται και από την βιβλιογραφία σχετικά με την επιλογή στρατηγικής επιπολιτισμοποίησης που προτιμούν οι μετανάστες (Van Oudenhoven, Prins & Buunk, 1998). Ωστόσο, δεν έχουν κατασταλάξει στην χώρα εγκατάστασής τους, παρά την μακρά παραμονή στην Ελλάδα, γεγονός που δυσκολεύει την ενσωμάτωση. Η συμπεριφορά αυτή εμφανίζει χαρακτηριστικά που μοιάζουν με την στρατηγική επιπολιτισμοποίησης του διαχωρισμού όπου τα άτομα είναι περισσότερο προσανατολισμένα στην κουλτούρα προέλευσης παρά στην προσπάθεια ενσωμάτωσης στην χώρα υποδοχής. Η προϋπάρχουσα έρευνα στο ελληνικό πεδίο καταλήγει επίσης στον διαχωρισμό ως επιλογή στρατηγικής επιπολιτισμοποίησης από τους μετανάστες κυρίως, τους προερχόμενους από μουσουλμανικές και αφρικανικές χώρες (Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008). Η έρευνα της ταυτότητας των Αφρικανών γυναικών στην Ελλάδα δεν εξαντλείται σίγουρα στα αποτελέσματα της παρούσας εργασίας· είναι σημαντικό να μελετηθεί περαιτέρω. Η μελλοντική έρευνα, για παράδειγμα, θα μπορούσε να εστιάσει σε επιμέρους ζητήματα που απασχολούν την συγκεκριμένη μειονότητα και στους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε να παρέμβει η πολιτεία.

Λέξεις- κλειδιά: Αφρικανές γυναίκες, μετανάστευση, επιπολιτισμοποίηση, κοινωνική ταυτότητα

African women: managing their identity in Greece

Pinakoula Maria

Abstract

The current research attempts to examine African women's identity, particularly the identity of those who live in Greece. These women constitute a racial, gender and migrant minority. Thus, the main objective of the study has to do with the significance that the multiple subordinate characteristics have for their identity. The second objective is about the acculturation strategy that African women in Greece choose. As for the first question, we used the social identity theory of Tajfel and Turner (1986), the self-categorization theory (Turner, Hogg, Oakes, Reicher & Wetherell, 1987) and, contemporary data about intersectional social identities (Reid & Comas- Diaz, 1990; Purdie-Vaughns & Eibach, 2008). The second question examines the acculturation process and its importance for the construction of a cohesive social identity according to Berry's acculturation model (1997). The qualitative method was applied. Specifically, semi-structured interviews carried out for the data collection, giving the participants the chance to talk about their experience (Willig, 2013) and also, the painting, from the visual methods, was used as a research tool (Silver, 2013). The analysis followed the principles of the interpretative phenomenological analysis (Willig, 2013). Five master themes emerged through the analysis: connection with the origin, enrichment, woman identity, the trip of migration and the sentimental fluctuations of African women. Furthermore, since the one of the participants was differentiated from the others in some aspects, we decided to present her as a case study. After the analysis, the results were discussed. The findings vary and confirm the previous research. More specifically, for African women the racial identity is more salient than the gender identity. In other words, the African women are identified mainly by belonging in African subgroup. At the same time, as for the question about the acculturation, the African women seem to prefer the integration, which is confirmed in the bibliography about the acculturation strategy that migrants choose (Van Oudenhoven, Prins & Buunk, 1998). However, the African women in our research don't regard Greece as their final destination, even if they stay a long time in

this country, and that makes difficult the integration process. This behavior resembles the acculturation strategy of separation, in which the migrants are associated to the society of origin rather than the society of settlement. Greek data from previous researches, also, advocate that migrants coming from Muslim and African countries choose separation as acculturation strategy (Besevegis & Pavlopoulos, 2008). The findings of the above research do not conclude the whole issue of African women's identity in Greece' a need for more study is demanded to take place. For example, future research could focus on different issues that African women in Greece deal with and on the ways that Greek state could intervene.

Keywords: African women, migration, acculturation, social identity

Εισαγωγή

Η παρούσα έρευνα επικεντρώνεται στη μελέτη της κοινωνιοψυχολογικής ταυτότητας των Αφρικανών γυναικών που διαμένουν στον ελληνικό χώρο. Συγκεκριμένα θα διερευνηθεί η σημασία που λαμβάνει η διαμόρφωση μίας συνεκτικής και σταθερής ταυτότητας. Για τον λόγο αυτό, θα ξεκινήσουμε παρουσιάζοντας την έννοια της κοινωνικής ταυτότητας και θεωριών που συνδέονται με αυτήν προκειμένου να κατανοήσουμε τη σημασία της διπλής μειονοτικής ταυτότητας όπως την βιώνουν οι Αφρικανές γυναίκες. Σε ένα δεύτερο χρόνο, θα παρουσιάσουμε την έννοια της επιπολιτισμοποίησης συνδέοντας την με την διαμόρφωση της ταυτότητας.

Όπως προαναφέρθηκε, η παρούσα μελέτη εστιάζει την προσοχή της στις μεταναστευτικές ροές των Αφρικανών της υποσαχάριας Αφρικής στην Ελλάδα. Η έρευνα στο ελληνικό πεδίο σχετικά με τις μεταναστευτικές ροές από την αφρικανική ήπειρο είναι ελάχιστη. Παρ' όλα αυτά, αριθμός Αφρικανών μεταναστών κατέφθασε στον ελληνικό χώρο ήδη από την δεκαετία του 1980. Κίνητρο της μετακίνησης των συγκεκριμένων ανθρώπων στην Ελλάδα αποτέλεσε κυρίως η θρησκευτική σύνδεση και οι εκπαιδευτικές ανάγκες (Papadopoulos & Fratsea, 2015).

Τα τελευταία χρόνια οι Αφρικανοί μετανάστες προέρχονται κυρίως από χώρες της υποσαχάριας Αφρικής (Νιγηρία, Ακτή Ελεφαντοστού κ.α.) και οι λόγοι εγκατάλειψης της χώρας τους είναι πολύ διαφορετικοί. Κάποια από τα αίτια αφορούν την κοινωνική και πολιτική αστάθεια που υπάρχει στην χώρα τους, αλλά και τις προσδοκίες για μια καλύτερη ποιότητα ζωής στις χώρες της Ευρώπης. Όσον αφορά τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των Αφρικανών μεταναστών πρόκειται κυρίως για άνδρες και γυναίκες 26-45 ετών. Οι άνδρες έχουν συνήθως υψηλό μορφωτικό επίπεδο, ενώ οι γυναίκες φθάνουν στην Ελλάδα διότι ακολουθούν τους συζύγους τους (Papadopoulos & Fratsea, 2015).

1. Κατασκευή της ταυτότητας

Εαυτός και ταυτότητα. Η ταυτότητα δεν καθορίζεται βιολογικά αλλά συνιστά αποτέλεσμα προσωπικών και συνειδητών επιλογών (Hall, 1996). Από αυτή την άποψη, οι ίδιοι οι άνθρωποι έχουν την δυνατότητα να δημιουργήσουν το ποιοι είναι

πέρα από τα στενά και προκαθορισμένα όρια των κληροδοτημένων γνωρισμάτων τους.

Παράλληλα, η ταυτότητα δομείται μέσα από την αδιάλειπτη παρουσία του «Άλλου» στη ζωή ενός ατόμου (Hall, 1996). Η σχέση με τον Άλλο, δηλαδή τον συνάνθρωπο, φέρνει το άτομο αντιμέτωπο με την διαφορετικότητα μιας άλλης ύπαρξης. Ο άνθρωπος, λοιπόν, αλληλεπιδρώντας με τον Άλλο χτίζει την μοναδικότητά του στη βάση αυτής της πρωταρχικής διαφοράς. Η μοναδικότητα και η ατομικότητα, υπό αυτή την έννοια, καθιστούν πραγματική την ύπαρξη της ταυτότητας.

Ο Erikson (1961/1990) μελέτησε την ταυτότητα μέσα από μία αναπτυξιακή σκοπιά. Σύμφωνα με αυτή την θεώρηση υπάρχουν δύο κομβικά στοιχεία για την διαμόρφωσή της. Αρχικά, η ταυτότητα αποτελεί μία διεργασία που συμβαίνει καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου, και η οποία διέρχεται συγκεκριμένα στάδια αναλόγως την ηλικιακή φάση. Το στάδιο που κυρίως ενδιαφέρει την παρούσα μελέτη είναι της μέσης ενήλικης ζωής. Στην ηλικία αυτή το άτομο έρχεται αντιμέτωπο με τη συνειδητοποίηση του εαυτού ως παραγωγικού και χρήσιμου μέλους της κοινότητας ή, αντίθετα, βιώνει στασιμότητα από την μη συμβολή του στην κοινωνία. Η κοινωνία και η σημασία που το άτομο αποδίδει σε αυτή παραπέμπει στο δεύτερο χαρακτηριστικό που σημειώνει ο Erikson. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι η διαδικασία δόμησης της ταυτότητας πραγματοποιείται μέσα από την κοινωνική αλληλεπίδραση. Σε κάθε στάδιο που διέρχεται το άτομο γίνεται εμφανής η ανάγκη της παρουσίας του άλλου προκειμένου να επιτύχει τη συγκρότηση μίας συνεκτικής ταυτότητας. Κατά την μέση ενήλικη ζωή, το άτομο επιδιώκει να αντλεί ικανοποίηση, για παράδειγμα, μέσα από τη θετική συμβολή του υπέρ του κοινωνικού συνόλου.

Θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας. Πυλώνας στην κοινωνιοψυχολογική σκέψη αποτελεί η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας των Tajfel και Turner (1986). Η συγκεκριμένη θεωρία διερευνά τον τρόπο που ένα άτομο εντάσσεται σε ομάδες, καθώς επίσης και τις σχέσεις που συνάπτει τόσο με τα μέλη της ενδοομάδας όσο και με αυτά της εξωομάδας.

Καταρχάς, προέχει να ορισθεί τί είναι η κοινωνική ταυτότητα και να αποδοθεί η σημασία της μελέτης της. Η κοινωνική ταυτότητα προκύπτει μέσα από την γνώση του ατόμου ότι ανήκει σε διάφορες ομάδες η καθεμιά από τις οποίες έχει διαφορετική σημασία και συναισθηματική αξία για το ίδιο (Tajfel & Turner, 1986). Με άλλα λόγια,

το άτομο έχει συνείδηση ότι ανήκει σε ποικίλες ομάδες αλλά η σημασία που αποκτάει για το ίδιο η υπαγωγή στις ομάδες αυτές διαφέρει. Αναλόγως του βαθμού σημαντικότητας που έχει η καθεμιά, διαφέρει και η ένταση του συναισθήματος που εγείρει.

Σε αυτή την κατεύθυνση, κεντρική θέση κατέχει η έννοια της ομάδας. Ως ομάδα μπορεί να οριστεί *«ένα σύνολο ατόμων που αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως μέλη της ίδιας κοινωνικής κατηγορίας, μοιράζονται κάποια συναισθηματική εμπλοκή σε αυτό τον κοινό ορισμό τους, και κατορθώνουν κάποιο βαθμό κοινωνικής συναίνεσης σχετικά με την αξιολόγηση της ομάδας τους και της συμμετοχής τους σε αυτή»* (Tajfel & Turner, 1986, σ. 15).

Η αναφορά στην κοινωνική ταυτότητα αναπόφευκτα συνδέεται με την υπαγωγή του ατόμου σε ομάδες που η καθεμιά φέρει τα ιδιαίτερα συστατικά στοιχεία της. Τα στοιχεία αυτά χαρακτηρίζουν τα μέλη της. Η ομάδα στην οποία ανήκει κάποιος αποτελεί μία βάση αυτοπροσδιορισμού, μία βάση αναφοράς του ποιος είναι. Παράλληλα, η υπαγωγή σε μία ομάδα αυτομάτως αποκλείει το άτομο από άλλες, οι οποίες ενέχουν διαφορετικό περιεχόμενο και μέσω των οποίων το άτομο ετεροπροσδιορίζεται· έχει επίγνωση, δηλαδή, του ποιος δεν είναι και ποια τα σημεία διαφοροποίησης από τον περίγυρό του (Tajfel & Turner, 1986).

Επιπλέον, η συναισθηματική αξία που ένα άτομο προσδίδει σε μια ομάδα έγκειται στο γεγονός ότι αυτή η ομάδα του παρέχει το αίσθημα του ανήκειν και της ασφάλειας (Hogg & Reid, 2006). Το άτομο, λοιπόν, προσπαθεί να διατηρήσει μια θετική εικόνα για την ενδοομάδα προκειμένου να αντλεί υψηλή αυτοεκτίμηση από αυτήν. Η παραπάνω διαδικασία επιτελείται μέσω ποικίλων στρατηγικών που είτε στοχεύουν στην ανύψωση της θετικής εικόνας της ενδοομάδας είτε οδηγούν το άτομο να επιλέξει τη μετάβαση σε μια άλλη ομάδα με υψηλότερο κύρος (Tajfel & Turner, 1986· Hornsey, 2008). Άρα, η υπαγωγή σε μια ομάδα είναι εν μέρει συνειδητή και επιλεκτική. Το άτομο αποφασίζει αυτοβούλως πού θα ανήκει, διαμορφώνοντας με αυτό τον τρόπο την προσωπικότητά του. Βέβαια, υπάρχουν περιπτώσεις όπου η μετάβαση σε μία άλλη ομάδα είναι αδύνατη. Στις περιπτώσεις αυτές, όπου τα όρια των ομάδων είναι μη διαπερατά και άρα η κοινωνική κινητικότητα μη πραγματοποιήσιμη, το άτομο καλείται να μηχανευθεί τρόπους που θα συμβάλλουν στην αποδοχή και τη θετική εικόνα της ενδοομάδας (Tajfel & Turner, 1986· Hornsey, 2008).

Υπό αυτή την προβληματική, μελετάται ο τρόπος με τον οποίο οι Αφρικανές γυναίκες στην Ελλάδα καλούνται να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις του φύλου και της εθνικότητας τους. Το φύλο και η εθνικότητα συνδυάζουν βιολογικές και κοινωνικές παραμέτρους εντός του ίδιου του ατόμου, γεγονός που καθιστά την μεταπήδηση σε μία άλλη ομάδα συχνά δύσκολη και προκλητική για το ίδιο το άτομο ή την ομάδα του (Reid & Comas-Díaz, 1990).

2. Διασταυρούμενες Κοινωνικές Ταυτότητες

Θεωρία της αυτο-κατηγοριοποίησης. Μία θεωρία που εξηγεί τη θέση που κατέχει ένα άτομο στην ομάδα είναι η θεωρία της αυτο-κατηγοριοποίησης (Turner, Hogg, Oakes, Reicher & Wetherell, 1987). Η συγκεκριμένη θεωρία συνιστά επέκταση της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας και εστιάζει στο *«πώς η διαδικασία κατηγοριοποίησης του εαυτού ως μέλους μιας ομάδας δημιουργεί κοινωνική ταυτότητα και ομαδικές και διομαδικές συμπεριφορές»* (Hogg & Vaughan, 2010, σ. 94).

Κεντρικές έννοιες στη θεωρία της αυτο-κατηγοριοποίησης είναι οι έννοιες των «πρωτοτύπων» (prototypes) και της «αποπροσωποποίησης» (depersonalization) (Hogg & Reid, 2006). Σύμφωνα με τους Hogg και Reid (2006) τα «πρωτότυπα» αποτελούν *«ασαφή σύνολα χαρακτηριστικών που ορίζουν μία ομάδα και την διακρίνουν από άλλες»* (σ.10). Άρα, τα πρωτότυπα αποτυπώνουν τις ομοιότητες μεταξύ των μελών μίας ομάδας και, παράλληλα, σκιαγραφούν τις διαφορές με άλλες ομάδες. Πρωτοτυπικά μέλη της ομάδας θεωρούνται όσα φέρουν τα περισσότερα κυρίαρχα χαρακτηριστικά της ομάδας. Αντίστοιχα, τα λιγότερο πρωτοτυπικά μέλη τοποθετούνται στο περιθώριο των ομάδων. Η έννοια της «αποπροσωποποίησης» κατέχει επίσης εξέχουσα θέση στην θεωρία της αυτο-κατηγοριοποίησης. Η έννοια αυτή περιγράφει την κατάσταση ενός ατόμου το οποίο γίνεται αντιληπτό, κατά βάση, ως μέλος της κοινωνικής κατηγορίας στην οποία ανήκει παρά την μοναδικότητά του, ως άτομο δηλαδή με ξεχωριστά και ανεπανάληπτα χαρακτηριστικά.

Ενδιαφέρον είναι το εύρημα σχετικά με τη θέση των Αφρικανών γυναικών στις ομάδες υπαγωγής τους (Purdie-Vaughns & Eibach, 2008; Sescio & Biernat, 2010). Οι Αφρικανές γυναίκες, έτσι όπως θα τις προσεγγίσουμε στην παρούσα έρευνα, ανήκουν ταυτόχρονα σε δύο ομάδες, ως προς το φύλο και ως προς το χρώμα, και δεν φέρουν τα πρωτοτυπικά χαρακτηριστικά καμίας εκ των δύο. Έτσι, δεν

θεωρούνται πρωτοτυπικά μέλη αλλά τοποθετούνται στο περιθώριο αυτών των ομάδων. Στην ομάδα των γυναικών, από τη μια πλευρά, ως πρωτοτυπικά μέλη θεωρούνται οι γυναίκες με λευκό δέρμα. Από την άλλη πλευρά, στην ομάδα των Αφρικανών, ο μαύρος άνδρας καθορίζει τον βαθμό πρωτοτυπικότητας (Sesco & Biernat, 2010). Η διπλή μειονοτική ταυτότητα των Αφρικανών γυναικών, επομένως, έχει ως αποτέλεσμα την διπλή περιθωριοποίησή τους (Purdie-Vaughns & Eibach, 2008).

Διπλή μειονοτική ταυτότητα. Η έννοια της διπλής ταυτότητας συνδέεται με το θεωρητικό πλαίσιο των διασταυρούμενων ταυτοτήτων (intersectionality). Οι διασταυρούμενες κοινωνικές ταυτότητες προκύπτουν μέσα από τη συμμετοχή σε πολλαπλές μειονοτικές ομάδες όπως το φύλο, η εθνικότητα, η κοινωνική τάξη και ο σεξουαλικός προσανατολισμός (Purdie-Vaughns & Eibach, 2008).

Οι Purdie-Vaughns και Eibach (2008) συνδέουν τη θεωρία των διασταυρούμενων ταυτοτήτων με την έννοια της «αορατότητας» (intersectional invisibility). Με τον όρο «αορατότητα» (invisibility) ορίζεται η απουσία ή η λανθασμένη αναπαράσταση καταπιεσμένων ομάδων ή ατόμων (Fryberg & Townsend, 2008). Σε αυτό το σημείο δεν υπονοείται κυριολεκτική αορατότητα. Με τον όρο αυτό τονίζεται στην πραγματικότητα η μεγάλη δυσκολία που συναντούν οι φορείς διασταυρούμενων ταυτοτήτων, προκειμένου η θέση τους και η φωνή τους να έχει αντίκτυπο στο κοινωνικό γίγνεσθαι (Sesco & Biernat, 2010). Με άλλα λόγια, η κατάταξη αυτών των ατόμων στο περιθώριο των ομάδων έχει ως συνέπεια ο λόγος τους να είναι πιο δύσκολο να ακουστεί και συνακόλουθα να μοιάζει πιο δύσκολη η αναγνώρισή τους ως αυτόνομων και ισότιμων υποκειμένων. Αντίθετα, όπως καταλήγει η έρευνα των Sesco και Biernat (2010), τα μέλη πολλαπλών μειονοτικών ομάδων γίνονται αντιληπτά ως αδιαφοροποίητες οντότητες. Πιο συγκεκριμένα, δεν γίνονται αντιληπτά στη βάση της ιδιαιτερότητας και της μοναδικότητας του κάθε ατόμου αλλά θεωρούνται αδιακρίτως μέλη ομάδων που φέρουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη ατομικές διαφορές και ιδιαιτερότητες. Η υπόθεση της «αορατότητας» αποτελεί μία μορφή διάκρισης και προκατάληψης που συχνά έχει αρνητικές συνέπειες για τα μέλη των ομάδων αυτών (Sesco & Biernat, 2010).

Σχετική έννοια είναι η έννοια της «διπλής επικινδυνότητας» (double jeopardy) (Berdahl & Moore, 2006· Manassen & Verkuyten 2018). Ο όρος αυτός υπογραμμίζει

την δυσκολία στην οποία βρίσκονται τα υποκείμενα που φέρουν διπλή μειονοτική ταυτότητα, καθώς έχουν να αντιμετωπίσουν περισσότερες διακρίσεις και προκαταλήψεις συγκριτικά με τα άτομα που ανήκουν αποκλειστικά σε μία μειονοτική ομάδα.

Η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας αναδεικνύει την ύπαρξη ποικίλων μελετών σχετικά με το θέμα των διασταυρούμενων ταυτοτήτων. Ενδιαφέρον, ειδικότερα, έχει το πείραμα των Sesco και Biernat (2010) μέσα από το οποίο επιχείρησαν να μελετήσουν την υπόθεση της «αορατότητας». Την υπόθεση δηλαδή ότι οι μαύρες γυναίκες, σε σύγκριση με τους μαύρους άνδρες και τις λευκές γυναίκες, είναι πιο περιθωριοποιημένος πληθυσμός. Πράγματι, τα αποτελέσματα που προέκυψαν έδειξαν ότι οι συμμετέχοντες στο πείραμα, μέσω των δοκιμασιών στις οποίες εκτέθηκαν, αντιλαμβάνονταν λιγότερο έως καθόλου την παρουσία των Αφρικανών γυναικών συγκριτικά με τους δύο άλλους πληθυσμούς, καθιστώντας τες ουσιαστικά «αόρατες» στα μάτια τους. Οι δοκιμασίες εστίαζαν στην αναγνώριση των προσώπων μαύρων γυναικών και αντρών, καθώς επίσης και λευκών γυναικών και ανδρών. Παράλληλα εστίαζαν στην ταυτοποίηση του λόγου των ίδιων πληθυσμών μέσα από την ακρόαση αποσπασμάτων κειμένων. Σε κάθε περίπτωση, τα χαμηλότερα ποσοστά αναγνώρισης είχαν η κατηγορία των μαύρων γυναικών σε σχέση με τις υπόλοιπες κατηγορίες.

Επιπροσθέτως, η έρευνα των Okuyan και Curtin (2018) ενισχύει τη θέση σχετικά με την περιθωριοποίηση ατόμων με διασταυρούμενες κοινωνικές ταυτότητες. Στην συγκεκριμένη έρευνα οι μελετητές εμβάθυναν στη διερεύνηση της ταυτότητας γυναικών που, αφενός, ήταν πιστές μουσουλμάνες και, αφετέρου, ήταν ακτιβίστριες φεμινίστριες. Μέσα από τον λόγο των γυναικών καθίσταται εμφανής η σύγκρουση των δύο ταυτοτήτων και η περιθωριοποίηση των φορέων τους από τις δύο κοινότητες ως αλληλοαποκλειόμενες. Οι ερευνητές καταλήγουν ότι οι γυναίκες αυτές ζουν σε μία κατάσταση «ενδιάμεση» (in-betweeness) με αρνητικές συνέπειες για τις ίδιες. Οι συνέπειες σχετίζονται με την προσλαμβανόμενη ανισότητα που αισθάνονται, αλλά και από την έλλειψη υποστηρικτικού δικτύου.

Ταυτότητα των Αφρικανών γυναικών. Από τα παραπάνω καθίσταται σαφής η πρόκληση της διπλής μειονοτικής ταυτότητας όπως την βιώνουν οι Αφρικανές γυναίκες, και οι επικείμενες συνέπειες στην ψυχοσυναισθηματική ακεραιότητά τους.

Το βασικό ερώτημα που αναδύεται μέσα από την μελέτη της ταυτότητας των Αφρικανών γυναικών στην Ελλάδα αφορά την πλευρά του εαυτού τους, την οποία οι

ίδιες αισθάνονται περισσότερο έντονη και διάχυτη στην ταυτότητα τους. Ποικίλες έρευνες συζητούν αν το ανήκειν σε μία εθνοτική ή σε μία έμφυλη μειονότητα είναι πιο καθοριστικό για την ταυτότητα. Αυτό που προκύπτει τελικά ως εύρημα είναι ότι η ταύτιση με την εθνοτική καταγωγή φαίνεται να προεξάρχει. Η σύνδεση με τον τόπο προέλευσης συνιστά καθοριστικό παράγοντα αυτοπροσδιορισμού (Shorter- Gooden & Washington, 1996· Gay & Tate, 1998).

Μία δεύτερη θεματική που εμφανίζεται στα πορίσματα σχετικών ερευνών συνδέεται με χαρακτηρισμούς που χρησιμοποιούν οι ίδιες οι Αφρικανές για να περιγράψουν το βίωμά τους. Συγκεκριμένα, ο λόγος των Αφρικανών γυναικών σχετικά με την ταυτότητά τους εμπεριέχει συχνά τη λέξη «δύναμη» (Shorter- Gooden & Washington, 1996· Jones, 2017). Μία εξήγηση που ενδεχομένως δικαιολογεί την χρήση αυτής της λέξης αφορά την ανάγκη των γυναικών αυτών να επισημάνουν τα αποθέματα δύναμης που είναι απαραίτητα προκειμένου να διαχειριστούν και να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά την πολλαπλότητα και την πολυπλοκότητα της ταυτότητάς τους (Jones & Day, 2017).

Το τρίτο θέμα που αναδύεται μελετώντας την ταυτότητα των Αφρικανών γυναικών αφορά το περιβαλλοντικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαβιούν. Κατά την διερεύνηση του τρόπου που ο εργασιακός χώρος συμβάλλει στην διαμόρφωση της ταυτότητας του συγκεκριμένου πληθυσμού στην Αμερική, η Showers (2015) κατέγραψε την σημασία που το εργασιακό πλαίσιο αποκτά σε αυτή τη διαδικασία. Η αποδοχή ή όχι των συγκεκριμένων γυναικών από το εργασιακό πλαίσιο επιδρά σημαντικά στον τρόπο που βιώνουν την ταυτότητά τους. Οι προσλαμβανόμενες φυλετικές διακρίσεις οδηγούν τις συγκεκριμένες γυναίκες στην υιοθέτηση στρατηγικών κοινωνικής κινητικότητας και προσπάθεια αφομοίωσης στην κυρίαρχη ομάδα, εν προκειμένω των λευκών γυναικών. Έτσι, διάφοροι παράγοντες λειτουργούν επικουρικά σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό προς αυτή την κατεύθυνση όπως, για παράδειγμα, η διάρκεια παραμονής στη χώρα, η μεταναστευτική γενιά στην οποία ανήκουν (πρώτη ή δεύτερη), ο βαθμός διαφοροποίησης της προφοράς από την κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα. Οι Dickens και Chavez (2018) επισημαίνουν ότι αυτή η μεταβολή της ταυτότητας ενέχει οφέλη αλλά και κόσθη. Ωστόσο, κρίνεται απαραίτητη για τις μαύρες γυναίκες προκειμένου να καταφέρουν την παραμονή τους στον εργασιακό χώρο και να διαχειριστούν τα στερεότυπα απέναντι τους.

3. Επιπολιτισμοποίηση

Ορισμός και στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης. Ο πρώτος άξονας της παρούσας εργασίας αφορά την ταυτότητα των Αφρικανών γυναικών όπως την βιώνουν μέσα από την υπαγωγή τους σε δύο μειονοτικές ομάδες ταυτόχρονα. Ο δεύτερος άξονας αναφέρεται στις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης (acculturation). Η έννοια της «επιπολιτισμοποίησης» αναφέρεται στις *«διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα όταν δύο ομάδες με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο έρχονται σε επαφή με επικείμενες αλλαγές και στις δύο ομάδες»* (Berry, 1997, σ. 7). Η έκβαση της επιπολιτισμοποίησης συνδέεται με την κοινωνία προέλευσης της ομάδας που μεταναστεύει. Δηλαδή, σε αυτή τη διαδικασία έχουν σημασία τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τόπου προέλευσης, όπως οι αξίες και οι παραδόσεις. Επίσης, σημαντικό ρόλο έχει η στάση της κοινωνίας υποδοχής, της κοινωνίας δηλαδή που γίνεται δέκτης των μεταναστευτικών ροών. Για παράδειγμα, οι στάσεις απέναντι στην πολυπολιτισμικότητα και οι πολιτικές που εφαρμόζει η κοινωνία υποδοχής αναφορικά με την ένταξη των μεταναστών αποτελούν παράγοντες που σχετίζονται με την αποδοχή ή όχι των τελευταίων στο νέο πολιτισμικό πλαίσιο (Berry, 1997).

Σύμφωνα με το μοντέλο του Berry (1997) υπάρχουν τέσσερις στρατηγικές που μπορούν να ακολουθήσουν οι μετανάστες κατά την διαχείριση της επαφής τους με την κοινωνία υποδοχής. Καταρχάς, μία στρατηγική είναι η ενσωμάτωση, σύμφωνα με την οποία τα άτομα που ακολουθούν αυτή τη στρατηγική, διατηρώντας αρχικά στοιχεία από την κοινωνία προέλευσης, υιοθετούν επιπλέον στοιχεία από την κοινωνία υποδοχής. Μία δεύτερη στρατηγική είναι η αφομοίωση. Στην αφομοίωση το άτομο που μεταναστεύει εντάσσεται πλήρως στον πολιτισμό του καινούργιου τόπου και αποδεσμεύεται από την κουλτούρα προέλευσης. Κατά τον διαχωρισμό, που αποτελεί την τρίτη στρατηγική, το άτομο που μεταναστεύει διατηρεί τα στοιχεία της κουλτούρας από την οποία προέρχεται χωρίς, ωστόσο, να υιοθετεί στοιχεία της κουλτούρας υποδοχής. Τέλος, η περιθωριοποίηση αναφέρεται στις περιπτώσεις εκείνες όπου το άτομο αποστασιοποιείται από την κοινωνία υποδοχής χωρίς να επιδιώκει επαφή με την κοινωνία προέλευσης.

Ταυτότητα και επιπολιτισμοποίηση. Όσον αφορά τα ελληνικά δεδομένα σχετικά με την επιπολιτισμοποίηση και την επιλογή στρατηγικής τα πορίσματα είναι εξαιρετικά ενδιαφέροντα.

Γενικά, η στρατηγική που επιλέγεται πιο συχνά από τους μετανάστες είναι η εναρμόνιση (Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008), ή ενσωμάτωση σύμφωνα με το μοντέλο του Berry (1997). Θεωρείται η πιο λειτουργική στρατηγική, καθώς μέσω αυτής το άτομο καταφέρνει να εξισορροπήσει μεταξύ των δύο πολιτισμών και να προσαρμοσθεί με επιτυχία στο νέο περιβάλλον, χωρίς ωστόσο να απεμπολήσει το παρελθόν του και τις ρίζες του. Σε αντίστοιχα αποτελέσματα καταλήγουν οι Van Oudenhoven, Prins και Buunk (1998) σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε για τις στάσεις επιπολιτισμοποίησης Τούρκων και Μαροκινών μεταναστών. Οι συγκεκριμένες μειονότητες επίσης επιλέγουν την ενσωμάτωση ως την πιο λειτουργική στρατηγική. Η σύνδεση με το παρελθόν και την πολιτισμική κληρονομιά είναι σημαντική, καθώς προσδίδει στο άτομο την αίσθηση συνέχειας στο χρόνο και, παράλληλα, του επιτρέπει να συνδέσει το παρελθόν με το παρόν και να διαπραγματευτεί το μέλλον (Cain, Meares & Read, 2015). Ακόμη, λειτουργική είναι η στρατηγική της αφομοίωσης (Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008). Μάλιστα, η βιβλιογραφία δείχνει ότι οι κοινωνίες υποδοχής ενθαρρύνουν τη συγκεκριμένη στρατηγική (Van Oudenhoven, Prins & Buunk, 1998), καθώς ο όρος υπονοεί πλήρη συμμόρφωση του ατόμου που μεταναστεύει με τις αξίες και τις πολιτισμικές πρακτικές της κοινωνίας υποδοχής. Δυσκολότερη προσαρμογή φαίνεται να αντιμετωπίζουν τα άτομα που επιλέγουν τη στρατηγική του διαχωρισμού (Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008). Η πολιτισμική απόσταση φαίνεται να κατέχει σημαντικό ρόλο. Μετανάστες από μουσουλμανικές και αφρικανικές χώρες συνήθως ακολουθούν αυτή την στρατηγική καθώς το πολιτισμικό χάσμα ανάμεσα στις δύο χώρες είναι μεγάλο και δυσκολότερο να γεφυρωθεί (Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008). Σε κάθε περίπτωση όμως, τα άτομα που μεταναστεύουν ανεξάρτητα από την στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που επιλέγουν αποτελούν ενεργά μέλη της κοινωνίας και η επαφή, με οποιοδήποτε τρόπο και αν συμβαίνει, πυροδοτεί εκατέρωθεν αλλαγές (Ντάλλα, 2010). Εξίσου αναγκαίο είναι να αναφερθεί το εύρημα ότι η διαμόρφωση της ταυτότητας μέσα από την επιπολιτισμική διαδικασία συνδέεται με ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά (Παυλόπουλος, Μπεζεβέγκης & Γεωργαντή, 2012). Τα άτομα εντός μίας πολιτισμικής ομάδας διαφοροποιούνται στον τρόπο που προσαρμόζονται στο νέο πολιτισμικό πλαίσιο. Έτσι, σημαντικό ρόλο σε αυτό διαδραματίζει η αφετηρία του κάθε ατόμου, όπως είναι τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, οι προσδοκίες για τη μεταναστευτική διαδικασία και ο βαθμός

εκούσιας ή όχι μετακίνησης (Berry, 1997), αλλά και η έκβαση της επιπολιτισμικής διαδικασίας (Παυλόπουλος, Μπεζεβέγκης & Γεωργαντή, 2012).

Η παρούσα εργασία, λοιπόν, θα εστιάσει στον τρόπο επιπολιτισμοποίησης των Αφρικανών γυναικών στην Ελλάδα, στον ιδιαίτερο τρόπο που η καθεμία επιλέγει να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες διαβίωσης και στις επικείμενες συνέπειες για την ταυτότητα τους.

4. Ερευνητικά Ερωτήματα

Μέσα από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας γίνεται σαφής η ανάγκη διερεύνησης της ταυτότητας των Αφρικανών γυναικών στο ελληνικό πεδίο. Οι μέχρι στιγμής ερευνητικές εργασίες πάνω σε ζητήματα ταυτότητας των μεταναστών και ειδικότερα της επιπολιτισμοποίησης δεν εξειδικεύονται σε αυτόν τον πληθυσμό. Παράλληλα, η πρόκληση της διπλής μειονοτικής ταυτότητας και η προσπάθεια προσαρμογής σε ένα νέο πλαίσιο προκρίνουν την ανάγκη διερεύνησης αυτών των θεμάτων. Η ερευνητική προβληματική που αναδύεται μπορεί να συνοψισθεί στα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα.

Το πρώτο ερώτημα εστιάζει στον αυτοπροσδιορισμό της ταυτότητας των Αφρικανών γυναικών. Με άλλα λόγια, στον τρόπο που αντιλαμβάνονται οι ίδιες τις διαφορετικές πτυχές του εαυτού τους και τη σημασία που αποδίδουν σε αυτές. Η προβληματική επικεντρώνεται κατά κύριο λόγο στο αν τα εθνοτικά χαρακτηριστικά ή τα γνωρίσματα του φύλου προεξάρχουν ως κεντρική δομή της ταυτότητας. Επίσης, σε αυτό το πλαίσιο, θα επιχειρηθεί να συζητηθούν οι επικείμενες συνέπειες της εκάστοτε επιλογής. Το δεύτερο ερώτημα συνδέεται άμεσα με το πρώτο. Συγκεκριμένα, εμβαθύνει στον τρόπο που οι Αφρικανές γυναίκες προσπαθούν να εξισορροπήσουν τις προκλήσεις που ανακύπτουν ως απόρροια του γεγονότος ότι είναι μαύρες μετανάστριες. Η πτυχή της μετανάστευσης συνδέεται με τη διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης και εύλογα αναδύεται το ερώτημα σχετικά με τον τρόπο που διαχειρίζονται οι μαύρες γυναίκες στην Ελλάδα αυτό το κομμάτι της ταυτότητάς τους.

Μέθοδος

Συμμετέχουσες

Το δείγμα προήλθε από γυναίκες καταγόμενες από χώρες της υποσαχάριας Αφρικής που διαμένουν στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, οι πέντε από τις συμμετέχουσες κατάγονται από τη Νιγηρία, μία από το Κονγκό και μία από τη Σενεγάλη. Οι περισσότερες είναι μετανάστριες και κατοικούν στον ελλαδικό χώρο από οκτώ έως δεκατέσσερα χρόνια εκτός από μία, πρόσφυγα, που έφτασε στην Ελλάδα οκτώ μήνες πριν από την διεξαγωγή της έρευνας. Η μακρά διάρκεια παραμονής στην χώρα αποτέλεσε κριτήριο επιλογής του δείγματος καθ' ότι συνδέεται με την επιλογή στρατηγικής επιπολιτισμοποίησης που επιλέγουν οι μετανάστριες (Berry, 1997). Παρ' όλα αυτά, στην πορεία των συνεντεύξεων προέκυψε μία συνέντευξη που δεν πληρούσε το κριτήριο παραμονής στη χώρα. Θεωρήσαμε, ωστόσο, την συνέντευξη σημαντική και για αυτό τον λόγο επιχειρήσαμε να την μελετήσουμε ξεχωριστά μεν από τις άλλες αλλά, και σε σύγκριση με αυτές.

Ακόμη, η ηλικία των συμμετεχουσών κυμάνθηκε από τα 35 έως τα 42 έτη. Οι τέσσερις από τις επτά συμμετέχουσες ήταν έγγαμες, μία χήρα και δύο άγαμες. Όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο ήταν κυρίως χαμηλό εκτός από δύο που είχαν μέτριο μορφωτικό επίπεδο και μία υψηλό. Επίσης, όλες είχαν τουλάχιστον ένα παιδί.

Η αναζήτηση του δείγματος έγινε μέσα από μία Μη Κυβερνητική Οργάνωση, την ΜΚΟ «Ένα παιδί, ένας κόσμος». Η εν λόγω οργάνωση θεωρήθηκε κατάλληλη καθώς υποστηρίζει ψυχοκοινωνικά οικογένειες συμπεριλαμβανομένων και οικογενειών που προέρχονται από την Αφρικανική ήπειρο και διενεργεί δράσεις που στοχεύουν στην προσαρμογή των μεταναστριών στην ελληνική κοινωνία συγκεκριμένα.

Ο αριθμός του δείγματος ήταν μικρός προκειμένου να μπορέσει ο ερευνητής να εμβαθύνει στον υποκειμενικό κόσμο τού κάθε συμμετέχοντα. Στην ποιοτική έρευνα δεν συνίσταται συγκεκριμένος αυστηρά αριθμός. Ενδέχεται, δηλαδή, το δείγμα να κυμαίνεται μεταξύ ενός και δεκαπέντε ατόμων αν και, ειδικά για την φαινομενολογική ερμηνευτική ανάλυση προτείνονται τα έξι έως οκτώ άτομα (Pietkiewicz & Smith, 2012). Στην παρούσα έρευνα, συγκεκριμένα, συμμετείχαν επτά Αφρικανές γυναίκες μετανάστριες καθώς υπήρξαν αντικειμενικοί περιορισμοί που δυσκόλευαν την πρόσβαση σε μεγαλύτερο δείγμα, φαινόμενο επίσης πολύ συχνό

στην ποιοτική έρευνα (Pietkiewicz & Smith, 2012). Μάλιστα, αν και ο αρχικός στόχος ήταν η διεξαγωγή συνεντεύξεων τουλάχιστον με δέκα άτομα, οι τρεις από τις υποψήφιες για συνέντευξη δεν παρουσιάστηκαν την ημέρα της συνάντησης. Η διάρκεια των συνεντεύξεων ήταν κατά μέσο όρο τριάντα λεπτά. Οι συνεντεύξεις μαγνητοφωνήθηκαν ωστόσο, τρεις από τις συνεντευξιαζόμενες αρνήθηκαν να μαγνητοφωνηθούν. Σε αυτές τις περιπτώσεις η ερευνήτρια κράτησε χειρόγραφες σημειώσεις σχετικά με τα λεγόμενα των ομιλητριών. Τέλος, να αναφερθεί ότι οι έξι από τις συμμετέχουσες στην έρευνα ήταν αγγλόφωνες και μία γαλλόφωνη. Οι συνεντεύξεις διεξάχθηκαν κυρίως στα αγγλικά εκτός της γαλλόφωνης που έγινε στα αγγλικά και στα ελληνικά παράλληλα. Στη συνέχεια παρουσιάζεται συνοπτικός Πίνακας των ταυτοτικών χαρακτηριστικών των συμμετεχουσών στην έρευνα (Πίνακας 1).

Πίνακας 1. Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχουσών.

Συνεντεύξεις	Ηλικία	Μορφωτικό επίπεδο	Οικογενειακή κατάσταση	Παιδιά	Διάρκεια παραμονής (σε έτη)	Εργασία	Διαμονή	Νομική κατάσταση	Καταγωγή
Σ-01	35	Μέτριο	Έγγαμη	Ναι	11	Ναι	Αττική	Μετανάστρια	Νιγηρία
Σ-02	40	Χαμηλό	Έγγαμη	Ναι	14 (2014-18 Σουηδία)	Όχι	Αττική	Μετανάστρια	Νιγηρία
Σ-03	35	Χαμηλό	Άγαμη	Ναι	8 μήνες	Όχι	Αττική	Πρόσφυγας	Κονγκό
Σ-04	42	Μέτριο	Χήρα	Ναι	16	Όχι	Αττική	Μετανάστρια	Νιγηρία
Σ-05	37	Χαμηλό	Έγγαμη	Ναι	8	Εποχιακή απασχόληση	Αττική	Μετανάστρια	Σενεγάλη
Σ-06	38	Χαμηλό	Άγαμη	Ναι	9	Όχι	Αττική	Μετανάστρια	Νιγηρία
Σ-07	39	Υψηλό	Έγγαμη	Ναι	12	Ναι	Αττική	Μετανάστρια	Νιγηρία

Μέσα συλλογής των δεδομένων

Η συλλογή των δεδομένων ακολούθησε τις αρχές της ποιοτικής μεθοδολογίας στην έρευνα. Αξιοποιήθηκε το εργαλείο της ημι- δομημένης συνέντευξης σε βάθος. Επιλέχθηκε το συγκεκριμένο εργαλείο καθώς δίνει στον ερευνητή την δυνατότητα να διαθέτει προκαθορισμένες ερωτήσεις και, παράλληλα, την ευελιξία να τροποποιεί το περιεχόμενο τους, ανάλογα με τον ερωτώμενο και την έκβαση της εκάστοτε συνέντευξης (Ιωσηφίδης, 2008). Το περιεχόμενο των ερωτήσεων αφορά την εμπειρία των γυναικών του δείγματος στην Ελλάδα. Ενδεικτικά, οι ερωτήσεις εστίασαν στον τρόπο που βιώνουν την καθημερινότητά τους ως γυναίκες αλλά και ως Αφρικανές μετανάστριες, καθώς επίσης και στην εμπειρία της επαφής με την συγκεκριμένη χώρα υποδοχής (βλ. Παράρτημα, Ερωτήσεις Συνέντευξης).

Επιπροσθέτως, αξιοποιήθηκε το εργαλείο της ζωγραφιάς από τις απεικονιστικές (visual) μεθόδους. Συγκεκριμένα, στο τελευταίο κομμάτι της συνέντευξης χορηγήθηκε στην κάθε συμμετέχουσα ένα λευκό φύλλο και χρωματιστοί μαρκαδόροι με την οδηγία να ζωγραφίσει ή να σχεδιάσει κάτι από την εμπειρία της στην Ελλάδα. Αυτό που θα σχεδίαζε μπορεί να ήταν είτε μια εικόνα, μία ανάμνηση, μία σκέψη είτε ακόμα και ένα συναίσθημα. Οι απεικονιστικές μέθοδοι αποτελούν ερεθίσματα που δεν βασίζονται μόνο στον λόγο αλλά δίνουν την ευκαιρία στον συμμετέχοντα να εκφράσει με έναν άλλο τρόπο, πιο έμμεσο, σκέψεις, εμπειρίες και συναισθήματα. Οι μέθοδοι αυτοί δύνανται να παρέχουν στον ερευνητή επιπλέον πληροφορίες για την ψυχολογία του ερευνώμενου και να οδηγήσουν στην βαθύτερη κατανόηση της εμπειρίας του υποκειμένου (Silver, 2013).

Διαδικασία

Η έρευνα έλαβε χώρα από τον Δεκέμβριο του 2019 έως τον Φεβρουάριο του 2020. Αρχικά, προηγήθηκε συνεννόηση με την υπεύθυνη του φορέα, που ανέλαβε να συνεργαστεί μαζί μας, προκειμένου να διεξαχθούν οι συνεντεύξεις. Η συνεννόηση περιελάμβανε τον σχεδιασμό της συνολικής διαδικασίας και τον καθορισμό του χρονοδιαγράμματος εντός του οποίου ήταν εφικτό να γίνουν οι συνεντεύξεις. Κατόπιν, συμμετείχαμε σε μέρος των μαθημάτων ελληνικών που παρακολουθούν οι συμμετέχουσες της έρευνας. Στόχος ήταν οι υποψήφιες συμμετέχουσες να έχουν μια εικόνα για εμάς καθώς και, αποτέλεσε μια ευκαιρία να μπορέσουμε να μιλήσουμε στο

σύνολο των γυναικών για το θέμα και τον σκοπό της έρευνας. Ταυτόχρονα, όποιες από τις γυναίκες επιθυμούσαν, δήλωσαν την πρόθεση τους να λάβουν μέρος στην έρευνα και προγραμματίστηκαν συγκεκριμένα ραντεβού για τις συνεντεύξεις. Από τις υποψήφιες συνεντευξιαζόμενες τρεις δεν προσήλθαν τελικά στην συνέντευξη με αποτέλεσμα να ακυρωθούν οι συγκεκριμένες συναντήσεις.

Μετά την συλλογή των δεδομένων προχωρήσαμε στην κατά λέξη απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων και, έπειτα, στην ανάλυση των δεδομένων. Ακόμη, οι συνεντεύξεις μεταφράστηκαν, για την παρουσίαση των αποτελεσμάτων, από εμάς.

Η ανάλυση έγινε βάσει των αρχών της φαινομενολογικής προσέγγισης στην ποιοτική μεθοδολογία και, πιο συγκεκριμένα, με την εφαρμογή της ερμηνευτικής φαινομενολογικής ανάλυσης (IPA) (Willig, 2013). Επιλέχθηκε ο συγκεκριμένος τρόπος ανάλυσης διότι η παρούσα έρευνα επιχειρεί τη διερεύνηση της ταυτότητας των μαύρων μεταναστριών στην Ελλάδα μέσα από το προσωπικό βίωμα και την κατάθεση της προσωπικής τους μαρτυρίας. Σε ένα πρώτο επίπεδο, ο ερευνητής προσπαθεί να διεισδύσει στον υποκειμενικό κόσμο του συνεντευξιαζόμενου και, εν συνεχεία, να κατανοήσει το βαθύτερο νόημα των λόγων του ώστε να προβεί σε ερμηνεία. Συνεπώς, ο ρόλος του ερευνητή στην παραπάνω μεθοδολογική προσέγγιση αποκτά ιδιάζουσα σημασία, καθώς ο ίδιος αποτελεί το ερμηνευτικό εργαλείο. Η κατανόηση του λόγου του συνεντευξιαζόμενου ερμηνεύεται βάσει της εμπειρίας, της στάσης και της υποκειμενικότητας του ερευνητή. Γι' αυτό τον λόγο, αναδύεται ως επιτακτική η ανάγκη της αναστοχαστικότητας (reflexivity) από τη μεριά του ερευνητή προκειμένου να μην προχωρήσει σε επιπόλαιες και επιφανειακές ερμηνείες (Willig, 2013). Μέσα από την ματιά της φαινομενολογικής προσέγγισης (IPA) αναλύθηκαν επίσης και οι ζωγραφιές (Willig, 2013).

Ανάλυση

Στο συγκεκριμένο σημείο της εργασίας θα παραθέσουμε τα βήματα που ακολουθήσαμε κατά την ανάλυση των δεδομένων μας, σύμφωνα με τις αρχές της ερμηνευτικής φαινομενολογικής ανάλυσης (IPA) (Willig, 2013).

Το πρώτο βήμα της έρευνας ήταν η διεξαγωγή των συνεντεύξεων. Ακολουθήσαμε συγκεκριμένες οδηγίες για την συνέντευξη που αφορούν τη στάση του ερευνητή απέναντι στον ερευνώμενο και ζητήματα δεοντολογίας (Ιωσηφίδης, 2008). Διεξήχθησαν επτά συνεντεύξεις συνολικά από τις οποίες οι τέσσερις μαγνητοφωνήθηκαν και οι τρεις όχι καθώς, δεν το επιθυμούσαν οι συμμετέχουσες. Για τις τρεις που δεν μαγνητοφωνήθηκαν κρατήσαμε σημειώσεις, ενώσω μίλαγαν, όσο το δυνατόν πιο πιστές στα λόγια τους. Οι έξι από τις συνεντεύξεις έγιναν στα αγγλικά και μία (Σ-05) στα αγγλικά και στα ελληνικά παράλληλα.

Στο κλείσιμο κάθε συνέντευξης αξιοποιήσαμε το εργαλείο της ζωγραφιάς. Συγκεκριμένα, δώσαμε στις συμμετέχουσες από ένα λευκό φύλλο χαρτί και χρωματιστούς μαρκαδόρους. Τους ζητήσαμε να διαλέξουν όποιο χρώμα προτιμούν και να αποτυπώσουν στο χαρτί μία σκέψη, μία ανάμνηση, ένα συναίσθημα ή μια εικόνα με θέμα την εμπειρία τους στην Ελλάδα. Επισημάναμε στις συμμετέχουσες ότι η δραστηριότητα ήταν προαιρετική. Αρχικά, όλες οι γυναίκες δήλωσαν ότι δεν ξέρουν να ζωγραφίζουν, ένιωσαν αμηχανία και γέλασαν με αυτό που τους ζητήθηκε. Τελικά, όμως, όλες ανταποκρίθηκαν και έφτιαξαν από μία ζωγραφιά. Το κομμάτι της ζωγραφιάς συμπεριλήφθηκε ως ερώτηση στο ερωτηματολόγιο της συνέντευξης (βλ. Παράρτημα, Ερωτήσεις Συνέντευξης) και λειτούργησε επικουρικά προκειμένου να συμπληρώσει ή/και να συνοψίσει ό,τι λέχθηκε κατά την συνέντευξη. Ο Πίνακας 2 συνοψίζει τα θέματα και τα χρώματα που επέλεξαν οι συμμετέχουσες (βλ. Παράρτημα, Ζωγραφιές).

Το δεύτερο βήμα της ανάλυσης περιελάμβανε την προσεκτική και επανειλημμένη ακρόαση των συνεντεύξεων που ήταν μαγνητοφωνημένες και την προσεκτική ανάγνωση των σημειώσεων των συνεντεύξεων που δεν είχαν μαγνητοφωνηθεί.

Στην συνέχεια, στο τρίτο βήμα, προχωρήσαμε στην κατά λέξη απομαγνητοφώνηση των τεσσάρων συνεντεύξεων. Στο σημείο αυτό, επίσης, ακολουθήσαμε αναλυτικές οδηγίες σχετικά με τον τρόπο απομαγνητοφώνησης και τα σύμβολα που χρησιμοποιούμε (Ιωσηφίδης, 2008). Παράλληλα, καταγράψαμε σε

μορφή συνέντευξης τις τρεις που είχαμε κρατήσει σε σημειώσεις. Έτσι, προέκυψαν επτά συνεντεύξεις.

Αξιοσημείωτο είναι να αναφερθούμε σε ορισμένα ζητήματα που προέκυψαν κατά την απομαγνητοφώνηση σχετικά με την γλώσσα στην οποία διεξήχθησαν οι συνεντεύξεις. Το γεγονός ότι οι συνεντεύξεις διενεργήθηκαν στα αγγλικά διήγειρε ορισμένες δυσκολίες. Συγκεκριμένα, κάποια σημεία των συνεντεύξεων παρέμειναν αδιευκρίνιστα διότι η ομιλία των συμμετεχουσών (ορισμένες λέξεις και φράσεις) δεν μας ήταν πάντοτε ευκρινής. Ακόμη, να αναφέρουμε ότι η μετάφραση των συνεντεύξεων έγινε στα ελληνικά από εμάς.

Το επόμενο βήμα (βήμα 4) σχετίζεται με την επεξεργασία των συνεντεύξεων. Προχωρήσαμε στην επεξεργασία κάθε συνέντευξης ξεχωριστά. Αρχικά, κρατήσαμε σημειώσεις πάνω σε αυτά για τα οποία μίλησε η συμμετέχουσα. Παράλληλα, συντάχθηκε ένα κείμενο που αναφερόταν στην γενικότερη στάση της συμμετέχουσας, στην αλληλεπίδραση της με την ερευνήτρια, σε βασικά θέματα που έθιξε κατά την συνέντευξη και σε ζητήματα αναστοχαστικότητας. Κατά το δεύτερο στάδιο πραγματοποιήθηκε η πρωταρχική οργάνωση των σημειώσεων σε θεματικές ετικέτες. Σε αυτό το σημείο απαιτήθηκε η γραμμή-γραμμή επεξεργασία της συνέντευξης. Το τρίτο στάδιο περιελάμβανε την σύμπτυξη των θεματικών ετικετών, που προέκυψαν στο δεύτερο στάδιο, σε ευρύτερες συστάδες που περιέκλειαν συναφή θεματικές. Στο τέταρτο στάδιο δημιουργήσαμε έναν συνοπτικό πίνακα που περιείχε τις συστάδες με τις επιμέρους θεματικές με κομμάτια μέσα από το κείμενο και τη παραπομπή στη συγκεκριμένη γραμμή του κειμένου.

Αφού ολοκληρώσαμε τα παραπάνω στάδια για την κάθε συνέντευξη ξεχωριστά προχωρήσαμε στο βήμα 5, στην ενοποίηση τους. Οργανώσαμε τις κοινές συστάδες και τις υποθεματικές τους σε κυρίως θέματα. Με αυτό τον τρόπο έγιναν σαφή τα κομμάτια των συνεντεύξεων που συμπληρώνονται, επιβεβαιώνονται ή και ακόμη αυτά που είναι μοναδικά και δεν επαναλαμβάνονται. Τέλος, στο έκτο βήμα καταλήξαμε στα κυρίως θέματα της εργασίας με τις υποθεματικές τους:

Σύνδεση με την καταγωγή (Αφρικανική καταγωγή, Εθνοτική καταγωγή, Φυλετική καταγωγή, Έθιμα/ Παραδόσεις, Γλώσσα)

Εμπλουτισμός (Νέες δεξιότητες, Διεύρυνση)

Γυναικεία ταυτότητα (α. Κοινωνικοί ρόλοι: μητρότητα, σύζυγος, νοικοκυρά, β. Ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά: αυτογνωσία, δυναμισμός/αποφασιστικότητα, ανεξαρτησία/αυτονομία, γ. Διάφυλες σχέσεις, δ. Θρησκεία)

Το ταξίδι της μετανάστευσης (Ανάγκες, «Κανονική ζωή» και «καλύτερο μέλλον», Κοινωνική ανισότητα)

Οι συναισθηματικές διακυμάνσεις των Αφρικανών μεταναστριών (α. Αρνητικά συναισθήματα: ρατσισμός, άγχος/στρες, λύπη, θυμός, β. Θετικά συναισθήματα: αγάπη και αποδοχή, ευγνωμοσύνη, χαρά, ασφάλεια, θαυμασμός, ενθάρρυνση, αλληλεγγύη/υποστήριξη, γ. Νοσταλγία)

Πίνακας 2. Θέματα ζωγραφιών.

Συνεντεύξεις	Θέμα ζωγραφιάς	Επιλογή χρώματος
Σ-01	Οικογένεια πάνω σε καΐκι	Κίτρινο και γκρι
Σ-02	Η δασκάλα των ελληνικών	Κόκκινο
Σ-03	Δύο πρόσωπα	Ροζ
Σ-04	Δύο άνθρωποι μακριά από το σπίτι τους	Πράσινο
Σ-05	Η μητέρα και δύο παιδιά κάθονται γύρω από ένα γεμάτο τραπέζι	Μπλε, κίτρινο, μοβ και ροζ
Σ-06	Χάρτης με την πορεία της μετανάστευσης	Μαύρο
Σ-07	Μία καρδιά	Ροζ φανταχτερό

Αποτελέσματα

Η ανάλυση των συνεντεύξεων οδήγησε στην ανάδειξη πέντε κυρίων θεμάτων που αποτυπώνουν, όπως προαναφέραμε, την εμπειρία των γυναικών που συμμετείχαν στην έρευνα.

Οι συμμετέχουσες της παρούσας έρευνας είναι μαύρες γυναίκες που διαμένουν στην Ελλάδα. Η μελέτη τους, ωστόσο, δεν μπορεί να γίνει ανεξάρτητα από την ιδιαίτερη ταυτότητα της καθεμιάς. Ο τρόπος που μιλάνε, οι σκέψεις που θέτουν και τα συναισθήματα που βιώνουν συνδέονται άμεσα με τα μοναδικά χαρακτηριστικά της κάθε γυναίκας όπως, η ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο, η οικογενειακή κατάσταση, ο χρόνος παραμονής τους στην Ελλάδα και η εργασία.

1. Σύνδεση με την καταγωγή

Αφρικανική καταγωγή

Αρχικά, εμφανής και έντονη είναι η σύνδεση των συγκεκριμένων γυναικών με την αφρικανική τους καταγωγή. Οι κοινωνικές σχέσεις τους αφορούν, κυρίως, άτομα που επίσης προέρχονται από χώρες της αφρικανικής ηπείρου:

«Ημέρα της Ανεξαρτησίας. Ξέρεις την ανεξαρτησία; είναι μία μέρα για... ελεύθερη με... είναι μέρα ελευθερίας για την Σενεγάλη. Εάν έχουμε γιορτή και οι άνθρωποι από την Σενεγάλη καλούν τους ανθρώπους από το Καμερούν, τους ανθρώπους από τη Νιγηρία. Όλοι έρχονται μαζί τη γιορτή που έχεις σενεγκαλικά. [...] Ναι όλοι μαζί. Να περάσουν μαζί ναι ναι. Και Νιγηρία κάνει αυτό και Καμερούν κάνει αυτό.» (Σ-05, 8 έτη)

Και παράλληλα, δηλώνουν την απόσταση που υπάρχει, όσον αφορά τους κοινωνικούς δεσμούς, με τους γηγενείς:

«Να κάνεις γνωριμία με Έλληνα είναι πολύ δύσκολο. Δεν ξέρω γιατί. Δεν ξέρω γιατί.» (Σ-02, 14 έτη)

«Έχω επαφές (με Έλληνες). Όταν περπατάω στον δρόμο κτλ. αλλά όχι προσωπικές (personally). Έχω λίγες αλλά όχι πολλές.» (Σ-04, 16 έτη)

Εθνοτική καταγωγή

Στοιχείο που ενδυναμώνει την άποψη ότι η εθνοτική ταυτότητα είναι έντονη στην προσωπικότητα των υπό μελέτη γυναικών αποτελεί το γεγονός ότι, όταν μιλάνε, αναφέρονται συχνά στην ομάδα υπαγωγής τους χρησιμοποιώντας τις λέξεις «εμείς», «δική μου χώρα», που παραπέμπουν στους Αφρικανούς και στην χώρα της Αφρικής από όπου προέρχονται:

«[...] επειδή στην χώρα μου, για την οποία παραπονιέμαι, έχουμε τόσους πολλούς ανθρώπους από διαφορετικές... έχουμε Έλληνες.» (Σ-01, 11 έτη)

«Η χώρα μου είναι καλή σε αυτόν τον τομέα.» (Σ-01, 11 έτη)

Φυλετική καταγωγή

Ακόμη, η υπαγωγή στην φυλετική ενδοομάδα γίνεται εμφανής μέσα από τις αναφορές των συμμετεχουσών στο χρώμα των ανθρώπων («οι μαύροι») και στην συναισθηματική φόρτιση που προκαλούν οι ρατσιστικές πράξεις απέναντι στους μαύρους Αφρικανούς εν γένει:

«Είδα στην τηλεόραση πώς οι άνθρωποι συμπεριφέρονται στους μαύρους, ακόμη και οι μαύροι στους μαύρους.... Μερικές χώρες όπως... αυτό που συνέβη στη Νότια Αφρική. Μάλωναν Νιγηριανοί, ξέρεις; Είχαν το ίδιο χρώμα.» (Σ-01, 11 έτη)

«Πήγα στην Σουηδία και σε κάποιες από τις τράπεζες εκεί δουλεύουν μαύροι αλλά σπάνια βλέπεις μπροστά σου σε όλες τις τράπεζες στην Ελλάδα, βλέπεις μπροστά σου οποιονδήποτε ξένο.» (Σ-07, 12 έτη)

«Έκλαψα μερικές φορές όταν έβλεπα ανθρώπους να μιλάνε άσχημα για την Αφρική και ό,τι έλεγαν ήταν στην πραγματικότητα () ότι δεν έχουμε καλά παιδιά (dudes), δεν έχουμε ηλεκτρισμό, ότι τώρα ήρθαμε στην Ελλάδα για να απολαύσουμε [...]» (Σ-01, 11 έτη)

«Η χώρα μου είναι καλή σε αυτόν τον τομέα. Αγαπούνε τους λευκούς (white people) τόσο πολύ! Τους σέβονται ακόμα πιο πολύ και από μας. Τους συμπεριφέρονται καλύτερα απ' ότι σε εμάς επειδή πιστεύουν ότι οι λευκοί (white people) είναι έξυπνοι, είναι αυτό είναι το άλλο.» (Σ-01, 11 έτη)

Έθιμα/ Συνήθειες

Ένα επιπλέον στοιχείο που υποδεικνύει την σύνδεση των γυναικών με τον τόπο προέλευσής τους είναι η επιθυμία διατήρησης πολιτισμικών πρακτικών τους σε διάφορους τομείς όπως, για παράδειγμα, το ιδιαίτερο φαγητό του τόπου τους:

«Ελληνικό; Ναι, μαγειρεύω λίγο. Μαγειρεύω στα σενεγάλικά.» (Σ-05, 8 έτη)

«Δεν μου αρέσει. Προτιμάω το αφρικάνικο. Όχι ότι είναι κακό αλλά προτιμάω να έχει περισσότερο πιπέρι. Να είναι πιο πικάντικο (spicy). Δεν μου αρέσει η γεύση.» (Σ-04, 16 έτη)

Γλώσσα

Επιπλέον, η δυσκολία εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας παρά την πολυετή διαμονή στην Ελλάδα δείχνει αντίσταση στην μετακίνηση προς την κουλτούρα υποδοχής:

«Δεν μιλάω. Προσπαθώ να μάθω αλλά είναι δύσκολο.» (Σ-04, 16 έτη)

«Προσπαθώ αλλά είναι πολύ δύσκολο για μένα να μάθω. Αυτό είναι το πρόβλημα μου. Είναι πολύ δύσκολο.» (Σ-02, 14 έτη)

2. Εμπλουτισμός

Νέες δεξιότητες

Παρά την σύνδεση με την εθνοτική τους καταγωγή η εμπειρία των γυναικών αναπόφευκτα προκαλεί αλλαγή στη νοοτροπία τους, στον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζονται την καθημερινότητα. Η προϋπάρχουσα ταυτότητα εμπλουτίζεται με καινούργια στοιχεία λόγω της μετανάστευσης και των νέων συνθηκών διαβίωσης:

«Ναι, με άλλαξε επειδή δεν υπάρχει ο τρόπος που μπορώ να είμαι εδώ με τον τρόπο που ήμουν στην Αφρική. Έχω πετάξει ένα κομμάτι από μένα και έχω διαλέξει κάποια πράγματα από εδώ. Οπότε με επηρέασε.» (Σ-01, 11 έτη)

«Δεν με άλλαξε σαν άνθρωπο αλλά ίσως στον τρόπο που βλέπω κάποια πράγματα. Ναι. Μένεις με ανθρώπους με διαφορετική γλώσσα και διαφορετική κουλτούρα αλλά, δεν είναι οι συγκεκριμένοι άνθρωποι. Σε βοηθάει να καταλάβεις τους ανθρώπους γενικά. Από διάφορες εθνικότητες. Έτσι, τους καταλαβαίνεις και πώς να αλληλεπιδράς μαζί τους.» (Σ-04, 16 έτη)

«Ναι λίγο. Ίσως στον τρόπο που παίρνω τα θέματα (take issues), που αντιμετωπίζω τα θέματα. Ίσως... πριν στην χώρα μου, αν κάτι συνέβαινε, το έπαιρνα πολύ προσωπικά, ενώ, τώρα ίσως γιατί έχουν συμβεί ένα- δυο πράγματα, το παίρνω πιο εύκολα. Κάτι δύσκολο το αφήνω να περάσει ίσως γιατί στα εννιά χρόνια έχω μάθει να αντιμετωπίζω τα θέματα.» (Σ-06, 9 έτη)

Διεύρυνση

Παράλληλα, οι συμμετέχουσες της έρευνας επισημαίνουν ότι η επαφή τους με άτομα από διαφορετικό πολιτισμικό πλαίσιο συμβάλλει στην διεύρυνση των γνωστικών τους οριζόντων:

«Ναι όπως δεν... ναι ξέρεις εγώ συγκρίνω... εγώ πάντα συγκρίνω όταν ήμουν στην Σουηδία και όταν επέστρεψα εδώ επειδή στην Σουηδία πρέπει... δεν σκέφτεσαι μόνο το καθάρισμα, μόνο την κατώτερη (minor) δουλειά. Σκέφτεσαι πρώτα το σχολείο. Από το σχολείο –με καταλαβαίνεις;- σκέφτεσαι τι άλλο θέλεις να κάνεις για να έχεις εμπειρία.» (Σ-02, 14 έτη)

«Ναι, άνθρωποι από διαφορετικές χώρες ζουν στην Ελλάδα. Για μένα είναι καλό να ξέρω πως αυτοί ζούνε την ζωή τους.» (Σ-06, Νιγηρία)

«Ναι ανοίγει το μυαλό. Και ξέρεις... και ξέρεις ότι οι άνθρωποι είναι διαφορετικοί. Ξέρεις όλους τους ανθρώπους. Ξέρω ανθρώπους από τη Νιγηρία. Ότι υπάρχει εκεί. Ξέρω για το Καμερούν. Ξέρω Έλληνες ανθρώπους. Ναι, ξέρεις... εσύ... ξέρεις διαφορετικούς ανθρώπους.» (Σ-05, 8 έτη)

«Δεν θέλω απλά να περάσω έτσι από την Ελλάδα. Θέλω να μάθω κάτι από αυτό.» (Σ-07, 12 έτη)

3. Γυναικεία ταυτότητα

Μέσα από τις συνεντεύξεις αντλούμε, επίσης, πολλά στοιχεία για τις διαφορετικές πλευρές της γυναικείας ταυτότητας όπως την βιώνουν οι Αφρικανές μετανάστριες στην Ελλάδα.

Κοινωνικοί ρόλοι

Ως γυναίκες βασικός και κυρίαρχος ρόλος τους φαίνεται να είναι αυτός της μητέρας. Όλες ανεξαιρέτως αναφέρθηκαν σε αυτό τον ρόλο αυθόρμητα. Η διαρκής αναφορά στα παιδιά και η έγνοια για αυτά διευκρινίζει την σημασία και την βαρύτητα που έχει αυτός ο ρόλος στην ζωή τους:

«Τα παιδιά μου πρώτα.» (Σ-02, 14 έτη)

«Οπότε, τώρα δεν είναι στην πραγματικότητα μονάχα για μένα. Είναι για μένα και τα παιδιά μου.» (Σ-07, 12 έτη)

Εκτός από τον ρόλο τους ως μητέρες οι συνεντευξιαζόμενες αναφέρθηκαν επίσης στην θέση τους ως σύζυγοι και νοικοκυρές:

«Μμ όσον αφορά εμένα ο άντρας μου ήταν εδώ. Γι' αυτό ήρθα.» (Σ-07, 12 έτη)

«[...] αλλά όταν έχω το ρεπό μου είμαι πάντα απασχολημένη στο σπίτι. Λατρεύω το καθάρισμα.» (Σ-01, 11 έτη)

Ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά

Αξίζει να αναφερθούν κάποια κοινά στον χαρακτήρα των Αφρικανών γυναικών που εντοπίστηκαν μέσα στις συνεντεύξεις. Οι γυναίκες αυτές εμφανίζονται να έχουν πλήρη συνείδηση του ποιές είναι, ποιές είναι οι δεξιότητες και ποιές οι αδυναμίες τους. Επίσης διαθέτουν γνωρίσματα που τις βοηθούν να παλέψουν και να αγωνιστούν για την επιβίωση τους. Ο τρόπος που μιλούν αποπνέει αυτεπίγνωση, δυναμισμό/αποφασιστικότητα και ανεξαρτησία/αυτονομία:

«Δεν με άλλαξε γιατί ξέρω ποια είμαι εγώ. [...] Αυτή είμαι εγώ: μου αρέσει να γνωρίζω πράγματα.» (Σ-07, 12 έτη)

«Νομίζω θα ήμουν απλά εγώ. (γέλια). Θα ήμουν απλά εγώ.» (Σ-01, 11 έτη)

«[...] επειδή θέλω έχω πολλά πράγματα να καταφέρω όπως αυτό το σχολείο τώρα. [...] Ακόμη και αν είμαι κουραστική ... είμαι κουρασμένη απλά επειδή ξέρω ότι θέλω να κατορθώσω αυτό τον στόχο και, όσον αφορά αυτό τώρα, απλά πρέπει να παλέψω.» (Σ-07, 12 έτη)

«Θα το έκανα μόνη μου. Έτσι, δεν θέλω να είμαι εξάρτημα σε κάποιον. Έτσι, θέλω να μπορώ να σταθώ μόνη μου. Έτσι, αυτό είναι που θέλω.» (Σ-07, 12 έτη)

«Ξέρεις όλα εξαρτώνται από εμένα. Δεν μπορείς να με αναγκάσεις. Κανένας δεν μπορεί να με αναγκάσει. Εάν θέλεις να έχεις καλά όνειρα, καλό αύριο, όλα εξαρτώνται από εμένα [...]» (Σ-02, 14 έτη)

Διάφυλες σχέσεις

Όσον αφορά την προσωπικότητα της Αφρικανής γυναίκας δεν πρέπει να παραλείψουμε το κομμάτι που συνδέεται με τις διάφυλες σχέσεις. Αυτό που γίνεται εμφανές μέσα από τις συνεντεύξεις είναι ότι οι Αφρικανές γυναίκες ταυτίζονται περισσότερο με την φυλετική ενδοομάδα παρά με την ενδοομάδα των γυναικών. Αυτό διαφαίνεται από το γεγονός ότι τα παραδείγματα από την εμπειρία τους εστιάζουν κατά βάση στις φυλετικές διακρίσεις που υφίστανται ενώ, όσον αφορά το κομμάτι των έμφυλων διακρίσεων, η πλειονότητα των συμμετεχουσών δεν φαίνεται να αισθάνεται καμία καταπίεση και να υφίσταται σεξιστική συμπεριφορά:

«Μοιάζω με τον πατέρα μου πολύ παράξενα οπότε μερικές φορές βλέπω τον πατέρα μου μέσα μου. Όταν λέω «τον πατέρα μου μέσα μου» κάτι από τον πατέρα μου... όταν κάνω κάπως «'αχ'», αυτό είναι όλο ο πατέρας μου» και ακόμη και ο πατέρας μου μερικές φορές με βλέπει και «'αχ'» αυτή είμαι εγώ». Οπότε, όταν... ο λόγος που φέρνω τον εαυτό μου ως παράδειγμα είναι γιατί πιστεύω ότι εάν ήμουν άντρας θα ήμουν πάλι εγώ η ίδια.» (Σ-01, 11 έτη)

Ωστόσο, υπήρξε μία αναφορά στην οποία τονίζεται η διάκριση των δύο φύλων:

«Αν ήμουν άντρας στο κομμάτι της σχέσης δεν θα σκεφτόμουν άσχημα τον σύντροφο μου (I don't think my partner bad). (Οι άντρες) στα πλαίσια γάμου θέλουν να είναι στην κορυφή (on the top), σε θέλουν για σκλάβο. Συμπεριφέρονται παραδοσιακά. Οι μαύροι άντρες θέλουν να μεταφέρουν την παράδοση που ξέρουν στις γυναίκες εδώ. Θέλουν την γυναίκα να είναι σαν σκλάβο. Αν ήμουν άντρας δεν θα το έκανα αυτό.» (Σ-06, 9 έτη)

Οι συγκεκριμένες γυναίκες δεν αρνούνται την διαφοροποίηση στους ρόλους των δύο φύλων και την διαφορετική θέση που έχουν οι άντρες και οι γυναίκες μέσα στον γάμο:

«Αν ήμουν άντρας δεν ξέρω αν θα ήταν διαφορετικά, τί προκλήσεις και δυσκολίες θα υπήρχαν.» (Σ-04, 16 έτη)

«Δεν μπορούν όλοι οι άνδρες να πάρουν την σωστή απόφαση ξέρεις, επειδή ακόμη χρειάζονται τις γυναίκες. Ακόμη και αν νομίζουν ότι είναι η κεφαλή του σπιτιού χρειάζονται τις γυναίκες να βάζουν τα πράγματα σωστά ειδικά τις γυναίκες που έχουν σοφία, όχι όλες τις γυναίκες. Αλλά όσον αφορά εμένα είμαι μία από τις γυναίκες που έχουν σοφία. Οπότε, γι' αυτό λέω ότι προσεύχομαι να είμαι αυτή που είμαι ξανά στο μέλλον που έρχεται (γέλια), στις γενιές που έρχονται. Οπότε όλο αυτό είναι που είμαι... όχι απλά να είμαι μια γυναίκα. Απλά να είμαι μια γυναίκα με εξυπνάδα που ξέρει να κάνει το σωστό πράγμα την σωστή στιγμή. Όχι οποιαδήποτε γυναίκα που δεν ξέρει το δεξί από το αριστερό. Πρέπει να είναι μια γυναίκα που ξέρει να τα κάνει όλα στη σωστή στιγμή. Οπότε, προτιμώ να είμαι γυναίκα.» (Σ-07, 12 έτη)

Η διαφοροποίηση των φύλων δεν φαίνεται να κατέχει σημαίνοντα ρόλο στην ταυτότητα των γυναικών:

«Όχι, νομίζω ότι οι άντρες και οι γυναίκες είναι το ίδιο πράγμα. Δεν υπάρχει διαφορά. Καμία διαφορά. Δεν σημαίνει τίποτα αν θα ήμουν γυναίκα ή αν θα ήμουν άνδρας. Καμία διαφορά.» (Σ-02, 14 έτη)

«Όχι, είναι το ίδιο άντρες και γυναίκες.» (Σ-03, 8 μήνες)

Αλλά ανεξάρτητα από το φύλο και τους διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους οι συμμετέχουσες δίνουν έμφαση στο δικαίωμα όλων των ανθρώπων να έχουν ίσες εκπαιδευτικές και επαγγελματικές ευκαιρίες:

«Οπότε νομίζω ότι οι Έλληνες πρέπει να καταλάβουν αυτό επίσης. Υπάρχουν τόσοι πολλοί ξένοι στην Ελλάδα που ξέρω ότι είναι πολύ πολύ εκπαιδευμένοι. Στο σχολείο τα πηγαίνουν καλά. Αλλά στην Ελλάδα σπάνια βρίσκεις έναν ξένο

σε κάποια από τις υπηρεσίες. Γιατί; Επειδή δεν θέλουν. [...] Δεν θέλουν κανέναν ξένο και όχι μονό αυτό, οι ξένοι είναι εξαιρετικοί.» (Σ-07, 12 έτη)

Μόνο μία (Σ-04) μίλησε για ορισμένες δυσκολίες που βιώνουν οι γυναίκες μέσα στον μητρικό τους ρόλο:

«Δεν έχω (χρόνο) συνήθως, γιατί έχω παιδιά. [...] Αν είχα θα ήθελα απλά να ήμουν με τον εαυτό μου (by myself). Ελευθερία (freedom)!» (Σ-04, 16 έτη)

«Μία δυσκολία είναι όταν τα παιδιά είναι μικρά μωρά δεν έχεις κανέναν να σε βοηθήσει, ούτε οικογένεια όπως έχουν άλλοι. Πρέπει να τα κουβαλάς παντού. Δεν έχεις χρόνο για τον εαυτό σου. Είναι δύσκολο για τις μητέρες.» (Σ-04, 16 έτη)

Θρησκεία

Χαρακτηριστική, τέλος, είναι η σύνδεση των Αφρικανών γυναικών με το θρησκευτικό στοιχείο. Τρεις από τις συμμετέχουσες αναφέρθηκαν επανειλημμένα στην πρωτοκαθεδρία που έχει ο Θεός στη ζωή τους:

«Για μένα δεν είναι πολύ σημαντικό επειδή είμαι Χριστιανή οπότε, ο Θεός είναι το νούμερο ένα και τότε προσπαθώ να βάζω τον Θεό πρώτα [...]» (Σ-01, 11 έτη)

«Εάν ο Θεός το επιτρέψει ότι, εάν η Ελλάδα δεν μπορεί να τους προσφέρει ότι τους ταιριάζει, φυσικά η πόρτα είναι ανοιχτή για αυτούς να φύγουν [...]» (Σ-07, 12 έτη)

«Για το μέλλον μου μόνο ο Θεός ξέρει.» (Σ-03, 8 μήνες)

Ακόμη, το θρησκευτικό στοιχείο είναι και στοιχείο της προσωπικότητάς τους:

«Και φυσικά είμαι ευγνώμων (grateful). Δεν θα παραπονεθώ. Δεν θα παραπονεθώ.» (Σ-01, 11 έτη)

4. Το ταξίδι της μετανάστευσης

Ανάγκες

Οι συμμετέχουσες τονίζουν ως τον πρωταρχικό στόχο της μετανάστευσης την πλήρωση βασικών βιοτικών αναγκών. Παλεύουν, δηλαδή, καθημερινά για την επιβίωση:

«Χρειάζεσαι λεφτά για να πληρώσεις το σπίτι σου. Χρειάζεσαι λεφτά για να πληρώσεις τους λογαριασμούς σου.» (Σ-02, 14 έτη)

«Το οικονομικό. Τα λεφτά. Πληρώνεις για αυτό, πληρώνεις για αυτό και τελειώνουν.» (Σ-04, 16 έτη)

«Ο στόχος μου είναι να βρω χρήματα για να φροντίσω τα παιδιά μου. Και να φροντίσω τον εαυτό μου. Και να φροντίσω το σπίτι μου.» (Σ-07, 12 έτη)

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η ικανοποίηση των παραπάνω αναγκών αποτέλεσε το κύριο κίνητρο μετανάστευσης:

«Πρώτα απ' όλα λατρεύω το φως (lights) γιατί στην Αφρική έχουμε θέματα με τον ηλεκτρισμό (lights). Στη Νιγηρία. Δεν ξέρω για την Αφρική γενικά αλλά στη Νιγηρία έχουμε θέματα με τον ηλεκτρισμό (lights), έχουμε θέματα με το νερό.» (Σ-01, 11 έτη)

Εκτός, από τις βασικές ανάγκες για επιβίωση οι γυναίκες μιλάνε ακόμη για εκπαιδευτικές και ψυχολογικές ανάγκες που θέλουν να καλύψουν:

«Όπως όταν ήρθα στην Ελλάδα καμία ανάγκη για σχολείο δεν μου πέρασε ποτέ από το μυαλό, τίποτα για την γλώσσα δεν μου πέρασε ποτέ από το μυαλό. Υπήρχε απλά πώς να βγάλω λεφτά για να φάω, να θρέψω, άλλα πράγματα. Με καταλαβαίνεις; Αυτό δεν είναι τόσο καλό. Πρέπει πραγματικά να αποκτήσεις γνώση.» (Σ-02, 14 έτη)

«[...] θα ήθελα να κάνω κάτι νέο να βελτιώσω τον εαυτό μου.» (Σ-06, 9 έτη)

«Για τα χρήματα (αναζητώ εργασία) ναι και θέλω κάτι που θα με κρατά απασχολημένη.» (Σ-06, 9 έτη)

«Θέλω να είμαι χρήσιμη. Καταλαβαίνεις; Θέλω να είμαι χρήσιμη [...]» (Σ-07, 12 έτη)

«Κανονική ζωή» και «καλύτερο μέλλον»

Ένα σημαντικό στοιχείο που έρχεται στην επιφάνεια μιλώντας για την εμπειρία της μετανάστευσης είναι η αναζήτηση ενός «καλύτερου μέλλοντος» και η επιθυμία για μια «καλύτερη ζωή»:

«[...] ελπίζω για ένα καλύτερο μέλλον.» (Σ-06, 9 έτη)

«Καθώς πολλοί... για κάποιον να έρθει στην χώρα σας αισθάνονται ότι είναι ασφαλείς από... ότι θα βρουν ένα καλύτερο μέλλον γι' αυτό έρχονται στην Ελλάδα.» (Σ-07, 12 έτη)

Μάλιστα, ενδιαφέρον έχει ότι η μία από τις συμμετέχουσες αναφέρεται στο συγκεκριμένο ζήτημα με τον όρο «κανονική ζωή»:

«Εννοώ ότι για να αποκτήσεις μια κανονική ζωή πρέπει να πας στο σχολείο, πρέπει να αποκτήσεις καλή εκπαίδευση. [...] Μια καλή δουλειά. Με καταλαβαίνεις; Αυτό είναι που εννοώ μια «κανονική ζωή». Όχι το καθάρισμα...» (Σ-02, 16 έτη)

Ακόμη, το «καλό μέλλον» αποτυπώνεται και στις ζωγραφιές δύο συμμετεχουσών. Η μία (Σ-05) ζωγράφισε τρεις ανθρώπους, που, όπως δήλωσε, είναι η ίδια με τα δύο παιδιά της, να κάθονται γύρω από ένα τραπέζι γεμάτο και επεσήμανε ότι αυτοί οι άνθρωποι βρίσκονται σε ένα σπίτι που δεν του λείπει τίποτα:

«Ναι ναι. Εμένα και δύο παιδιά ...εε... και δύο παιδιά... και δύο παιδιά. Εεε αυτό είναι ένα... είναι ένα μεγάλο... είναι σπίτι που έχει όλα μέσα. (γελάκι). Επειδή αυτό το σπίτι είναι το μέλλον. Το μέλλον για τα δυο παιδιά μου. [...] Ναι. Το μέλλον το δικό μου και το μέλλον των παιδιών μου.» (Σ-05, 8 έτη)

Η άλλη συμμετέχουσα (Σ-06) που αναφέρεται στο συγκεκριμένο ζήτημα σχεδίασε έναν χάρτη της πορείας που ακολουθεί τα τελευταία εννέα χρόνια. Ως αφετηρία έβαλε την άφιξη στην Ελλάδα και ως τέρμα την ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον με ενδιάμεσες στάσεις τα σημαντικά γεγονότα που βίωσε μέσα σε αυτά τα χρόνια:

«Έφτασα Θεσσαλονίκη, ήρθα Αθήνα, έψαχνα δουλειά, βρήκα δουλειά, απογοήτευση, έχω μωρό, ελπίζω για ένα καλύτερο μέλλον.» (Σ-06, 9 έτη)

Η ελπίδα για την εύρεση ενός καλύτερου μέλλοντος δεν περιορίζεται μόνο κατά την παραμονή στην Ελλάδα. Θα το αναζητήσουν οπουδήποτε, αν η παρούσα χώρα υποδοχής δεν τις ικανοποιεί. Η ανάγκη αυτή δεν τις ριζώνει σε μία συγκεκριμένη χώρα αλλά, αντιθέτως, παρ' ότι βρίσκονται ήδη πολλά χρόνια εδώ το ταξίδι, κατά τα λεγόμενα τους, δεν φαίνεται να έχει τελειώσει:

«Η Ελλάδα δεν είναι ο τελικός μου προορισμός.» (Σ-01, 11 έτη)

«Δεν θέλω αυτό. Όταν... όταν βλέπω πόρτα. Έχω λίγο λεφτά... λίγο λεφτά νομίζω.... εεε.... Αυτόν τον χρόνο... τον άλλο χρόνο νομίζω το πρόγραμμα μου είναι να φύγω.» (Σ-05, 8 έτη)

«Οπότε, όταν φτάσει η ώρα και ξέρω πως χρειάζονται (τα παιδιά) κάτι καλύτερο και η Ελλάδα δεν μπορεί να τους το προσφέρει θα βρω έναν τρόπο να φύγω από την χώρα και να πάω σε μια καλύτερη χώρα.» (Σ-07, 12 έτη)

Χαρακτηριστική για το συγκεκριμένο ζήτημα είναι η ζωγραφιά της πρώτης συμμετέχουσας (Σ-01) η οποία επέλεξε να ζωγραφίσει μία οικογένεια πάνω σε ένα καράβι που ταξιδεύει χωρίς να έχει φτάσει ακόμα στον προορισμό του:

«Οικογένεια πάνω σε ένα πλοίο, καΐκι, που κινείται χωρίς σταματημό.» (Σ-01, 11 έτη)

Κοινωνική ανισότητα

Η εμπειρία της μετανάστευσης συνδέεται επίσης με την αίσθηση του ρατσισμού και της κοινωνικής ανισότητας:

«[...] αλλά δεν καταλαβαίνουν ότι πληρώνω για όλα όσα απολαμβάνω στην Ελλάδα. Δεν είναι δωρεάν. Επειδή δουλεύω, έχω το ΙΚΑ μου, έχω τα πάντα. Οπότε αυτό είναι που δεν μου αρέσει.» (Σ-01, 11 έτη)

«Οπότε, παρά το γεγονός ότι καταλαβαίνω ότι αυτό είναι όπως είναι δεν με σταματάει. Δουλεύω, πληρώνω τους φόρους μου, τα παιδιά μου πάνε στο σχολείο. Τους λέω να κάνουν το σωστό.» (Σ-07, 12 έτη)

Από την εμπειρία των συμμετεχουσών γίνεται εμφανές ότι την κοινωνική ανισότητα υφίστανται αφενός οι μαύροι αλλά και οι μετανάστες γενικότερα:

«Όταν πηγαίνεις στην... ίσως στην εφορία εεε... ο τρόπος που σε ξεπετάνε (the way they rush you), ο τρόπος που σου μιλάνε και ακόμη και στην δουλειά είναι αυτό επίσης... ο τρόπος που σε προσεγγίζουν... επειδή η δουλειά μου είναι σε ένα σπίτι για ηλικιωμένους ανθρώπους, γηροκομείο, και σε κάποιους από αυτούς δεν αρέσουν οι μαύροι.» (Σ-01, 11 έτη)

«Οπότε... όπως στην Σουηδία βλέπεις Αφρικανούς, βλέπεις (από) άλλες χώρες να βρίσκονται σε όλη την κοινωνία (they belong to all society), σε όλες τις υπηρεσίες. Μόνο στην Ελλάδα βλέπεις Αφρικανούς, ξένους να πηγαίνουν για την κατώτερη κατώτερη (minor) δουλειά επειδή δεν θέλουμε να πηγαίνουμε στο σχολείο.» (Σ-02, 14 έτη)

«Δεν θέλουν κανέναν ξένο και όχι αυτό, οι ξένοι είναι εξαιρετικοί. Μπορείς... πήγα στην Σουηδία και σε κάποιες από τις τράπεζες εκεί δουλεύουν μαύροι αλλά σπάνια βλέπεις μπροστά σου σε όλες τις τράπεζες στην Ελλάδα, βλέπεις μπροστά σου οποιονδήποτε ξένο. Δεν μιλάω καν για τους Αφρικανούς τώρα. Μιλάω για όλες τις χώρες.» (Σ-07, 12 έτη)

Οι γυναίκες της έρευνας μας μιλούν, επίσης, για την στάση που θα έπρεπε να ακολουθήσει η κοινωνία υποδοχής απέναντι στους μετανάστες:

«Όπως για εμένα στη ζωή μου στην Ελλάδα δεν είχα ποτέ... Δεν είχα καν οποιοδήποτε ...εμ... ιστορικό εγκληματικότητας (criminality record). Οπότε, για αυτούς τους ανθρώπους νομίζω πρέπει να τους δώσουν αυτό που χρειάζονται για να μπορέσουν να προχωρήσουν παρακάτω.» (Σ-01, 11 έτη)

«Υποτίθεται ότι πρέπει να είναι όπως στην Σουηδία όπου δεν θέλουν να... κάποιον να μην είναι μορφωμένος πια.» (Σ-02, 14 έτη)

«Πιστεύω ότι όλες οι αποφάσεις είναι στο χέρι της κυβέρνησης της χώρας. Δεν είμαστε όλοι το ίδιο. Πρέπει να προσπαθήσουν να μας καταλάβουν. Η χώρα πλέον δεν είναι μόνο για τους Έλληνες. Έχουν πολλούς ξένους από διαφορετικές χώρες και πρέπει να είναι ανοιχτοί να υποδεχτούν τον καθένα.» (Σ-07, 12 έτη)

5. Οι συναισθηματικές διακυμάνσεις των Αφρικανών μεταναστριών

Οι μετανάστριες της παρούσας έρευνας μιλάνε για ποικίλα συναισθήματα που αντανακλούν τις διαφορετικές φάσεις και καταστάσεις που διέρχονται κατά την παραμονή τους στο νέο τόπο εγκατάστασης.

Αρνητικά συναισθήματα

Αρχικά, οι δύσκολες καταστάσεις με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπες έχουν ως αποτέλεσμα να αναδύονται αρνητικά συναισθήματα όπως:

Ρατσισμός:

«Ρατσισμός. Οπότε, αυτό είναι που μισώ περισσότερο. Ξέρεις; Μην εε... μην πιστεύεις για κάποιον ότι είναι κατώτερος επειδή βρίσκονται στην χώρα σου.» (Σ-07, 12 έτη)

Επίσης, αισθάνονται άγχος /στρες:

«Έτσι, είναι αγχωτικό για μένα [...].» (Σ-07, 12 έτη)

Στενοχώρια/ λύπη:

«Στην αρχή ήταν σκληρό για μένα. Στο τέλος (τη μέρας) με έπιαναν ακόμη και τα κλάματα.» (Σ-01, 11 έτη)

Θυμός:

«Οπότε αυτό είναι που δεν μου αρέσει. [...] ξέρουμε τα όρια μας αλλά δεν χρειάζεται να το θέτεις έτσι!» (Σ-01, 11 έτη)

Θετικά συναισθήματα

Παρά τις δυσκολίες που δημιουργούν βαριά συναισθήματα, οι γυναίκες αναφέρθηκαν επίσης σε θετικά συναισθήματα που βιώνουν και προκύπτουν κυρίως μέσα από την συναναστροφή με τον γηγενή πληθυσμό. Για παράδειγμα, επισημαίνουν συναισθήματα όπως:

Αγάπη και αποδοχή:

«Με αποδέχονται οπότε μου αρέσει εδώ.» (Σ-06, 9 έτη)

«Αισθάνομαι τόσο ευλογημένη (blessed) που περιτριγυρίζομαι από πολλούς ανθρώπους και οι περισσότεροι από τους ανθρώπους με τους οποίους είμαι μαζί είναι άνθρωποι που μου έχουν δείξει αγάπη ξέρεις. Οπότε, ακόμα και εκεί που δουλεύω... εκεί που δουλεύω είναι άνθρωποι που δεν με κάνουν να αισθάνομαι ότι είμαι ξένος (outsider). Οπότε, διαλέγω απλά ό,τι αγαπώ. [...] αυτοί με

κάνουν να αισθάνομαι ζεστασιά, αυτοί με κάνουν να αισθάνομαι καλοδεχούμενη.» (Σ-07, 12 έτη)

Ευγνωμοσύνη:

«Μου αρέσει, παρ' όλο που δεν έχω βρεθεί σε άλλη χώρα, αλλά με το λίγο που έχω δει μέχρι στιγμής () τί οι Έλληνες... οι Έλληνες οι ίδιοι έχουν κάνει για μένα.» (Σ-01, 11 έτη)

Χαρά:

«Ναι. Είμαι χαρούμενη να ξέρω ότι την γνώρισα. Είμαι πραγματικά χαρούμενη.» (Σ-07, 12 έτη)

Ασφάλεια:

«Ίσως γιατί είναι κάπως ελεύθερη. Οι άνθρωποι δεν καταπιέζονται. Δεν φοβούνται να περπατάνε τη νύχτα. Είναι ελεύθεροι. Δεν φοβούνται μήπως τους επιτεθούν.» (Σ-04, 16 έτη)

Θαυμασμός:

«Την θαυμάζω (την δασκάλα των ελληνικών) πάρα πολύ.» (Σ-02, 14 έτη)

Ενθάρρυνση:

«Μας ενθαρρύνει πολύ (η δασκάλα ελληνικών).» (Σ-02, 14 έτη)

Αλληλεγγύη/ υποστήριξη:

«Εδώ δώσουν λεφτά γιατί δεν έχω τίποτα. Εδώ δώσουν παιδιά όταν έχει εκδρομή. Εδώ δώσουν παιδιά ρούχα. Στην οργάνωση. Δεν έχω τίποτα.» (Σ-05, 8 έτη)

Στα θετικά συναισθήματα που βιώνουν μέσα από τη συναναστροφή τους με τους γηγενείς αναφέρονται και δύο από τις ζωγραφιές. Συγκεκριμένα, η έβδομη συμμετέχουσα (Σ-07) θέλοντας να εστιάσει στους ανθρώπους που την έχουν περιβάλλει με αγάπη στο νέο τόπο διαμονής αποφάσισε να ζωγραφίσει μία καρδιά:

«Οπότε, διαλέγω μόνο ό,τι αγαπώ. [...] Έτσι, διαλέγω απλά να σχεδιάσω αυτό το σύμβολο επειδή -δεν ξέρω καν αν το σχεδιάζω σωστά- (γέλια). [...] Το ξέρεις ότι οι Έλληνες, όλοι βάζουμε το φαγητό κάτω και τρώμε μαζί; Αυτό είναι αγάπη. Δεν μπορούν όλοι να το κάνουν αυτό. Οπότε, ακόμη και αν φύγω από την ελληνική αύριο... Ελλάδα αύριο υπάρχουν άνθρωποι που πραγματικά εύχομαι να μην αφήσω. Οπότε, γι' αυτό τον λόγο απλά διαλέγω αυτό το σύμβολο.» (Σ-07, 12 έτη)

Επιπροσθέτως, η δεύτερη συμμετέχουσα (Σ-02) επέλεξε να σχεδιάσει την δασκάλα της των ελληνικών σχολιάζοντας:

«Μπορώ να κάνω ζωγραφιά την κυρία Σ. (γέλιο). [...] Την θαυμάζω... την θαυμάζω ... την θαυμάζω τόσο πολύ. Όταν σε ενθαρρύνει όταν έχεις τελειώσει. Μας ενθαρρύνει πολύ.» (Σ-02, 14 έτη)

Νοσταλγία

Χαρακτηριστικό, ακόμη, είναι το συναίσθημα της νοσταλγίας στο οποίο αναφέρθηκαν δύο από τις συμμετέχουσες. Ενδιαφέρον είναι ότι οι συγκεκριμένες συμμετέχουσες είναι αυτές με την πιο μακρά διάρκεια μετανάστευσης:

«Μου λείπει (miss) λόγω των παιδιών μου. [...] Τα παιδιά μου ξεκίνησαν νηπιαγωγείο στην Σουηδία και τους έδιναν φαγητό στο σχολείο. Οπότε είναι συνηθισμένοι, καταλαβαίνεις; Όχι σε αφρικανικά πιάτα. Οπότε, πρέπει να το αφήσεις (miss). Τα αφρικανικά πιάτα είναι δύσκολα για αυτά. [...] Πρέπει να αφήσεις αυτό που σου αρέσει.» (Σ-02, 14 έτη)

«Βρίσκομαι μακριά από το σπίτι και μου λείπει.» (Σ-04, 16 έτη)

Μάλιστα η μία εκ των δύο παραπάνω (Σ-04) αποτύπωσε αυτό το συναίσθημα και στην ζωγραφιά της. Συγκεκριμένα, σχεδίασε ένα σπίτι και δύο ανθρώπους να βρίσκονται μακριά από αυτό, και, εξέφρασε μέσα στην συνέντευξη την επιθυμία να επιστρέψει στην πατρίδα της.

Μελέτη περίπτωσης (Σ-03)

Κατά την συλλογή των δεδομένων προέκυψε μια συνέντευξη που διαφοροποιείται από τις άλλες όσον αφορά τη διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, η εν λόγω συμμετέχουσα, κατά την διεξαγωγή της έρευνας, βρισκόταν στην Ελλάδα περίπου οκτώ μήνες ενώ οι υπόλοιπες γυναίκες τουλάχιστον επτά με δέκα έτη. Πολλά από τα σημεία της εμπειρίας της επικοινωνούν με την εμπειρία που μας περιέγραψαν οι υπόλοιπες συμμετέχουσες. Ωστόσο, στο παρόν σημείο θα εξετάσουμε τα θέματα στα οποία φαίνεται να διαφέρει η γυναίκα αυτή από τις υπόλοιπες.

Πιο λεπτομερώς, η παρούσα συνεντευξιζόμενη είναι μέσης ηλικίας, προέρχεται από το Κονγκό και κατά την διεξαγωγή της έρευνας βρισκόταν στην Ελλάδα, όπως προαναφέρθηκε, περίπου οκτώ μήνες. Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες που είναι μετανάστριες, η συγκεκριμένη ήταν πρόσφυγας. Οι λόγοι και ο τρόπος μετανάστευσης είναι αρκετά ασαφείς και αόριστοι. Πλέον ζει μαζί με το παιδί της

στην Αθήνα. Γενικά, έδειξε μεγάλη επιφυλακτικότητα απέναντι στην συνέντευξη και, μάλιστα, δεν επιθυμούσε να μαγνητοφωνηθεί. Η συγκεκριμένη συνεντευξιαζόμενη εστίασε στα συναισθήματα δυσκολίας και στο αδιέξοδο που βιώνει. Είναι άνεργη, δεν γνωρίζει την γλώσσα όπως επίσης, την πόλη που διαμένει και τους ανθρώπους της.

Παραθέτουμε, λοιπόν, τα σημεία εκείνα που φαίνονται ιδιαίτερα ενδιαφέροντα και αντιπροσωπευτικά της εμπειρίας της συγκεκριμένης συμμετέχουσας.

1. Δυσκολίες προσαρμογής στο νέο περιβάλλον

Ο λόγος της συμμετέχουσας εστιάζει στις δυσκολίες που αντιμετωπίζει να ενταχθεί στο νέο πολιτισμικό πλαίσιο που διαμένει. Οι δυσκολίες αυτές αφορούν όλες τις πλευρές της ζωής της:

Κοινωνικές επαφές:

«Δεν ξέρω κανέναν.»

Καθημερινές δυσκολίες:

«Θα ήθελα να δουλεύω. Δυσκολεύομαι να βρω γιατί η γλώσσα είναι δύσκολη για μένα.»

«Δεν ξέρω την Αθήνα [...]»

Πολιτισμικές πρακτικές:

«Έτρωγα μόνο αφρικάνικο φαγητό οπότε όταν δοκίμασα πρώτη φορά ευρωπαϊκό ήταν δύσκολο. Δεν μου άρεσε αλλά αναγκάστηκα γιατί δεν είχα άλλη επιλογή.»

Αλληλεπίδραση με τους γηγενείς:

«Όταν λες κάποιες φορές ότι δεν μπορείς να μιλήσεις ελληνικά οι άνθρωποι γελάνε, σε νομίζουν χαζό και αυτό με κάνει νευρική.»

2. Συναισθηματικές διακυμάνσεις: έντονο συναισθηματικό φορτίο

Στην παρούσα συνέντευξη αυτό που γίνεται ιδιαίτερα αισθητό είναι το συναισθηματικό βάρος και το αδιέξοδο που βιώνει η συμμετέχουσα. Το αδιέξοδο

γίνεται φανερό μέσα από τα ποικίλα συναισθήματα και τις συναισθηματικές καταστάσεις που περιγράφει στην ερευνήτρια:

Μοναξιά:

«Με ποιόν να μιλήσω; Δεν γνωρίζω κανέναν. [...] Είμαι μόνη μου σε μια μεγάλη χώρα.»

Λύπη και θυμός:

«Δεν είμαι χαρούμενη. Δεν υπάρχει τίποτα να μου αρέσει, να με εντυπωσιάζει, να με κάνει χαρούμενη.»

«(Ζωγραφίζω) Μια θυμωμένη και μια λυπημένη φάτσα. Είμαι πάντα λυπημένη.»

Αγωνία:

«Να είμαι μια μεγάλη γυναίκα (a big woman), με καλό μέλλον γιατί έχω και ένα παιδί. Να υπάρχει κάποιος να το φροντίσει.»

Αδιέξοδο:

«Είμαι κολλημένη με την γλώσσα, με τα πάντα.»

«Έτρωγα μόνο αφρικάνικο φαγητό οπότε όταν δοκίμασα πρώτη φορά ευρωπαϊκό ήταν δύσκολο. Δεν μου άρεσε αλλά αναγκάστηκα γιατί δεν είχα άλλη επιλογή. Έπαιρνα από την Πέτρου Ράλλη οπότε έπρεπε να το φάω, δεν είχα άλλη επιλογή.»

Αβεβαιότητα:

«Δεν ξέρω. Για το μέλλον μου μόνο ο Θεός ξέρει.»

Το συναισθηματικό φορτίο που κουβαλάει η συμμετέχουσα αποτυπώνεται και στην επιλογή της στο τελευταίο κομμάτι της συνέντευξης, την επιλογή της ζωγραφιάς. Η συμμετέχουσα αποφάσισε να απεικονίσει δύο συναισθήματα, τον θυμό και την λύπη, μέσα από τον σχεδιασμό δύο προσώπων. Στο ένα πρόσωπο, το πρόσωπο του θυμού, διαγράφεται φόβος και το άλλο πρόσωπο, το πρόσωπο της λύπης, φαίνεται να κλαίει.

Συγκριτικά με τις υπόλοιπες συμμετέχουσες η συγκεκριμένη δεν αναφέρεται σε κανένα θετικό συναίσθημα αλλά αντίθετα, όλα τα βιώματα της στο νέο τόπο μετανάστευσης συνδέονται με αρνητικά συναισθήματα.

3. Ελπίδα και αβεβαιότητα

Χαρακτηριστική είναι η στάση της συμμετέχουσας όσον αφορά το μέλλον της. Από την μία πλευρά σχεδιάζει, επιθυμεί και ονειρεύεται μία καλύτερη ζωή για την ίδια και το παιδί της. Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, τις καλές και ελπιδοφόρες σκέψεις επισκιάζει η απαισιοδοξία και η αβεβαιότητα. Τα παραπάνω γίνονται εμφανή στα παρακάτω χωρία:

«Δεν ξέρω. Για το μέλλον μου μόνο ο Θεός ξέρει.»

«Ναι, έχω σχεδιάσει αλλά δεν ξέρω αν θα ικανοποιηθούν γιατί συνέχεια σκέφτομαι για το μέλλον, για το αύριο αλλά δεν ξέρω αν θα συμβούν. Γιατί πάντα σκεφτόμαστε και σχεδιάζουμε καλά πράγματα.»

«Σκέφτομαι συνέχεια για τις σπουδές (studying). Γιατί προσφέρουν μια καλύτερη ζωή αλλά δεν ξέρω αν θα συμβεί.»

«Θέλω να είμαι ένας άλλος άνθρωπος (a new person) εδώ αλλά όλα είναι δύσκολα.»

Συζήτηση

Στο παρόν σημείο της εργασίας θα συζητηθούν τα αποτελέσματα της έρευνας σε σχέση με την ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία. Η συζήτηση θα έχει ως άξονες τα ερευνητικά ερωτήματα.

Καταρχάς, από την μελέτη του θέματος προκύπτει ότι ουσιαστικά μιλάμε για μια ομάδα με τριπλά μειονοτικά χαρακτηριστικά. Αυτό συμβαίνει διότι, οι Αφρικανές γυναίκες του δείγματος μας ανήκουν σε τρεις μειονοτικές ομάδες ταυτόχρονα. Το γεγονός ότι είναι μέλη της αφρικανικής εθνότητας, γυναίκες αλλά και μετανάστριες στην Ελλάδα συναπαρτίζουν την τριπλή μειονοτική υπόσταση της ταυτότητας τους. Το πρώτο ερώτημα, λοιπόν, στοχεύει να εξετάσει τα πρώτα δύο μειονοτικά χαρακτηριστικά που προαναφέρθηκαν. Αν, δηλαδή, αυτό που προεξάρχει στη ταυτότητα των Αφρικανών γυναικών είναι η εθνότητα ή η έμφυλη διάσταση της. Η φαινομενολογική ανάλυση, που εφαρμόσθηκε στην παρούσα μελέτη, επιχείρησε να εξετάσει αυτό το ζήτημα μέσα από τον τρόπο που μιλούν για την ταυτότητα οι Αφρικανές γυναίκες καταθέτοντας την υποκειμενική τους ματιά και το προσωπικό βίωμα (Willig, 2013). Τα ευρήματα δείχνουν ότι η φυλετική καταγωγή αναδεικνύεται ως κεντρικότερη παράμετρος στη ταυτότητα των Αφρικανών γυναικών συγκριτικά με την έμφυλη διάσταση. Με άλλα λόγια, το γεγονός ότι οι συμμετέχουσες της έρευνας κατάγονται από την αφρικανική ήπειρο φαίνεται να στιγματίζει την ταυτότητα τους. Το εύρημα αυτό έρχεται σε πλήρη συμφωνία με την προϋπάρχουσα βιβλιογραφία. Οι έρευνες των Shorter-Gooden και Washington (1996) καθώς επίσης και των Gay και Tate (1998) επισημαίνουν την βαρύτητα που οι Αφρικανές αποδίδουν στην σημασία της φυλής (race) έναντι του φύλου (gender).

Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας των Tajfel και Turner (1986) εξηγεί την ανάγκη του ατόμου να ανήκει σε ομάδες. Η υπαγωγή σε μια ομάδα αποτελεί την βάση αυτοπροσδιορισμού ενός ατόμου και ταυτόχρονα, ετεροπροσδιορισμού καθώς και ότι εμπλέκονται τόσο στοιχεία γνωστικά αλλά και συναισθηματικά. Έτσι, μπορούμε να πούμε ότι η υπαγωγή των Αφρικανών γυναικών στην ομάδα των μαύρων μεταναστών αποκτά ιδιάζουσα σημασία για τις ίδιες όχι μόνο σε γνωστικό/συνειδητό επίπεδο αλλά και σε συναισθηματικό. Η ομάδα των μεταναστών αποτελεί την βάση αυτοπροσδιορισμού τους και παράλληλα, ετεροπροσδιορισμού από τον γηγενή πληθυσμό σε όλες τις πλευρές της καθημερινότητας αλλά και στον τρόπο που θέτουν στόχους και κάνουν σχέδια για το μέλλον τους.

Ακόμη, η φυλετική ομάδα υπαγωγής πρόκειται για μια μη συνειδητή επιλογή και άρα, έχει όρια μη διαπερατά. Το άτομο δεν δύναται να μεταπηδήσει αυτοβούλως σε μια άλλη ομάδα, αν αυτή δεν τον ικανοποιεί, με αποτέλεσμα, να μηχανεύεται τρόπους προκειμένου να διατηρήσει θετική αυτοεικόνα για την ομάδα στην οποία ανήκει (Tajfel & Turner, 1986· Hornsey, 2008). Στην παρούσα έρευνα γίνεται αυτό σαφές μέσα από την προσπάθεια των Αφρικανών γυναικών να αναδείξουν τις ικανότητες των μελών της ενδοομάδας και την ισότιμη αξία τους με τον γηγενή πληθυσμό (εξωομάδα).

Ωστόσο, τα παραπάνω ευρήματα δεν ελαχιστοποιούν την σημασία του φύλου στην διαμόρφωση της ταυτότητας των Αφρικανών γυναικών (Jones & Day, 2017). Ενδιαφέρον είναι τα αποτελέσματα της έρευνας των Gay και Tate (1998) οι οποίοι επισημαίνουν, όσον αφορά το κομμάτι της γυναικείας ταυτότητας, ότι οι Αφρικανές κοινωνικοποιούνται βάσει της άποψης να μην σκέφτονται αποκλειστικά ως γυναίκες αλλά να σκέφτονται περισσότερο στο πλαίσιο της σχέσης τους με τους άλλους, κυρίως των μελών της οικογένειάς τους. Το εύρημα αυτό συνάδει με τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας καθώς ο λόγος των συμμετεχουσών περιστρεφόταν διαρκώς γύρω από τους ρόλους που κατέχουν μέσα στην οικογένεια ως μητέρες και σύζυγοι.

Μάλιστα, ειδικά η μητρότητα φαίνεται να καταλαμβάνει σημαίνοντα ρόλο στην γυναικεία ταυτότητα σε βαθμό που να υπερκαλύπτει οποιαδήποτε άλλη πλευρά της (Weaver & Ussher, 1997). Ιδιαίτερα, όσον αφορά τις μαύρες γυναίκες η βιβλιογραφία δείχνει ότι η ανατροφή των παιδιών αποτελεί κομμάτι της θηλυκότητας τους (Jones & Day, 2017). Ανάλογο συμπέρασμα μπορούμε να αποφανθούμε μέσα από τα ευρήματα της παρούσας έρευνας. Οι εν λόγω γυναίκες εμβαθύνουν στις αρμοδιότητες που αναλαμβάνουν ως μητέρες και στην ευθύνη που έχουν όσον αφορά την ανατροφή των παιδιών τους. Τα παιδιά αποτελούν βασικό κίνητρο για την πορεία που θα ακολουθήσει η μετέπειτα ζωή τους.

Επιπροσθέτως, σημαντικό στοιχείο στη διαμόρφωση της προσωπικής ταυτότητας των Αφρικανών γυναικών αποτελεί η εσωτερική δύναμη ως κινητήριος μοχλός της ζωής τους (Abrams, Maxwell, Pope & Belgrave, 2014· Jones & Day, 2017). Εκτός, όμως, από την εσωτερική δύναμη η βιβλιογραφία επισημαίνει και άλλα χαρακτηριστικά κοινά στην ταυτότητα των Αφρικανών γυναικών. Μάλιστα, πρόκειται για χαρακτηριστικά που παραδοσιακά θεωρούνται αρρενωπά, όπως είναι η

υπερνίκηση (overcoming), η σκληρή δουλειά και η υπεράσπιση της φυλετικής ταυτότητας ενάντια στα στερεότυπα και την καταπίεση που βιώνουν οι Αφρικανοί (Jones & Day, 2017). Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώνονται μέσα από την παρούσα εργασία. Οι Αφρικανές του δείγματός μας επιδεικνύουν μέσα από τον λόγο τους δυναμισμό, αποφασιστικότητα και ανεξαρτησία. Οι ιδιότητες αυτές είναι απαραίτητες στον αγώνα επιβίωσής τους μέσα στις νέες συνθήκες ζωής που φέρνει η μετανάστευση σε έναν καινούργιο τόπο.

Η Showers (2015), επίσης, κατέδειξε, μέσα από την έρευνα της, την σημασία που λαμβάνει η εθνοτική ταυτότητα για τις Αφρικανές γυναίκες. Η ερευνήτρια μελέτησε τον τρόπο που οι στερεοτυπικές αντιλήψεις και οι προκαταλήψεις, λόγω φυλετικής υπαγωγής, δρουν αρνητικά στην επαγγελματική σταδιοδρομία των Αφρικανών γυναικών. Στο ίδιο πνεύμα, οι γυναίκες του δείγματος της παρούσας έρευνας μίλησαν με στενοχώρια και παράπονο για την κοινωνική αδικία που υφίστανται λόγω καταγωγής και τα εμπόδια που τίθενται στην επαγγελματική και εκπαιδευτική τους πρόοδο.

Όπως προαναφέρθηκε, κομμάτι της κοινωνικής ταυτότητας αποτελεί και ο συναισθηματικός κόσμος του ατόμου (Tajfel & Turner, 1986). Ως εκ τούτου, η μελέτη του συναισθήματος των συμμετεχουσών κρίνεται αναγκαία. Οι Αφρικανές γυναίκες αναφέρθηκαν στη συναισθηματική φόρτιση που τους προκαλούν οι αρνητικές στάσεις των γηγενών απέναντι στους μαύρους και ο ρατσισμός λόγω χρώματος. Εκτός αυτού, μέσα από όλες τις συνεντεύξεις ανεξαιρέτως, ήλθαν στην επιφάνεια ποικίλα συναισθήματα, θετικά και αρνητικά, που αντανακλούν τις διαφορετικές συναισθηματικές καταστάσεις που βιώνουν οι συμμετέχουσες. Οι συναισθηματικές τους εμπειρίες διαφοροποιούνται λόγω του ιδιαίτερου πλαισίου και των συνθηκών που βιώνει η καθεμιά ξεχωριστά. Κάποιοι από τους παράγοντες που διαφοροποιούν την εμπειρία της κάθε συμμετέχουσας είναι η διάρκεια παραμονής, η οικογενειακή και η εργασιακή κατάσταση και το μορφωτικό επίπεδο.

Η βιβλιογραφία τονίζει ότι η ίδια η εμπειρία της μετανάστευσης και οι διαφορετικές φάσεις που διέρχεται ο μετανάστης (προσαρμογή σε νέο τόπο, απώλεια, προκατάληψη, νέες ευκαιρίες) αποτελεί πλούσια πηγή συναισθημάτων (Skrbis, 2008). Οι Gomez-Estern και de la Mata Benitez (2013), μάλιστα, αντλώντας υλικό από αφηγήσεις μεταναστών για την προσωπική και πολιτισμική τους ταυτότητα επισημαίνουν την επικέντρωση των συμμετεχόντων στις συναισθηματικές πτυχές της μετανάστευσης. Ο λόγος των ερευνώμενων, με άλλα λόγια, ήταν έντονα

συναισθηματικός απέναντι στον τόπο καταγωγής που τον αναπολούν, τον εξιδανικεύουν ή αισθάνονται την απώλειά του. Αντίστοιχα, στην παρούσα έρευνα οι συμμετέχουσες θυμούνται θετικά στοιχεία της χώρας τους, που δεν τα βρίσκουν στο νέο τόπο εγκατάστασης. Παράλληλα, διαφαίνεται σε κάποιες το συναίσθημα της νοσταλγίας, η επιθυμία επιστροφής στην πατρίδα, το αδιέξοδο που βιώνουν στον καινούργιο τόπο αλλά και συναισθήματα χαράς, ευγνωμοσύνης και αλληλεγγύης, που προκύπτουν μέσα από την συνάντηση και την καθημερινή αλληλεπίδραση με τους ντόπιους. Τα συναισθήματα που βιώνει ο μετανάστης επηρεάζουν και την στάση του απέναντι στην επιπολιτισμοποίηση στην οποία θα αναφερθούμε παρακάτω.

Ένα ακόμη θέμα χαρακτηριστικό στην ταυτότητα των μαύρων γυναικών αποτελεί η θρησκευτικότητα/ πνευματικότητα (Abrams et al., 2014). Στην παρούσα έρευνα τρεις από τις συμμετέχουσες αναφέρθηκαν στην στάση τους απέναντι στην θρησκεία. Συγκεκριμένα, αναφέρθηκαν στον Θεό ως την ελπίδα τους για την αβεβαιότητα στην οποία ζούνε αλλά και ως την παρηγοριά ότι θα τις βοηθήσει και θα τις καθοδηγήσει. Το παρόν εύρημα φαίνεται ενδιαφέρον καθ' ότι αποτελεί, εν μέρει, έναν τρόπο διαχείρισης της πολυπλοκότητας της ζωής τους.

Συνεπώς, από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι η ταυτότητα των Αφρικανών γυναικών δομείται στην τομή της φυλετικής και έμφυλης διάστασης. Και οι δύο πτυχές αναδεικνύονται ως σημαντικές στην διαμόρφωση της προσωπικότητας τους (Jones & Day, 2017). Προκειμένου, λοιπόν, να γίνει κατανοητή η ταυτότητα των Αφρικανών γυναικών κρίνεται απαραίτητο να εξετασθούν τόσο τα προσωπικά χαρακτηριστικά κάθε γυναίκας κάτω από τις ιδιαίτερες συνθήκες διαβίωσής της, αλλά και οι κοινωνικοί παράμετροι (π.χ. η στάση της κοινωνίας υποδοχής) που συνεπιδρούν.

Εν συνεχεία θα εξετάσουμε το δεύτερο ερώτημα που απασχολεί την παρούσα έρευνα σχετικά με την επιπολιτισμοποίηση των Αφρικανών γυναικών στην Ελλάδα.

Σύμφωνα με το μοντέλο του Berry (1997), τα άτομα που μεταναστεύουν δύνανται να επιλέξουν μεταξύ τεσσάρων στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης (ενσωμάτωση, αφομοίωση, διαχωρισμός, περιθωριοποίηση). Υπάρχουν διάφοροι παράγοντες που διαμεσολαβούν σε αυτή την επιλογή τόσο ατομικοί (προσωπικότητα, κίνητρα μετανάστευσης, δημογραφικοί παράγοντες) όσο και κοινωνικοί (η κουλτούρα της χώρας προέλευσης, η κοινωνία υποδοχής, κοινωνική υποστήριξη). Για παράδειγμα, ο παράγοντας του φύλου φαίνεται να αποτελεί σημαντική παράμετρο για την έκβαση της επιπολιτισμοποίησης. Μάλιστα, οι έρευνες δείχνουν ότι οι γυναίκες

βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο και έχουν δυσκολότερη προσαρμογή συγκριτικά με τους άνδρες (Berry, 1997· Liebkind, 1996).

Η ενσωμάτωση (integration) έχει βρεθεί η πιο προσαρμοστική επιλογή και με την καλύτερη έκβαση όσον αφορά την ψυχολογική ευημερία του ατόμου (Berry, 1997). Αυτή, άλλωστε, φαίνεται να προτιμάται κυρίως από τους μετανάστες (Phinney, Horenczyk, Liebkind & Vedder, 2001). Ο λόγος που προτιμάται είναι καθώς προϋποθέτει διατήρηση μεν στοιχείων από την κουλτούρα προέλευσης και παράλληλα, υιοθέτηση νέων από την κουλτούρα υποδοχής με αποτέλεσμα ο μετανάστης να επιτυγχάνει την ισορροπία μεταξύ των δύο πολιτισμών (Berry, 1997). Τα αποτελέσματα, επίσης, της παρούσας εργασίας φτάνουν στα ίδια συμπεράσματα. Οι συμμετέχουσες φαίνεται να επιζητούν την ενσωμάτωση καθώς δηλώνουν ότι δεν είναι αρνητικές απέναντι στον τρόπο ζωής της Ελλάδας και θα επιθυμούσαν να παραμείνουν στην παρούσα χώρα υποδοχής αν το πολιτικό κλίμα απέναντι τους ήταν ευνοϊκότερο. Οι Αφρικανές γυναίκες, μέσα από τον λόγο τους, ακόμη, φαίνεται, παρά την σύνδεση με τον τόπο καταγωγής, να έχουν δεχτεί, εν μέρει, επιρροές από τη νοοτροπία του πολιτισμού στον οποίο πλέον διαβιούν. Οι επιρροές αυτές αφορούν κυρίως τις σχέσεις μεταξύ των συζύγων, τον ρόλο του συζύγου μέσα στην οικογένεια αλλά και τις επαγγελματικές και εκπαιδευτικές προοπτικές.

Αξιοσημείωτο είναι το εύρημα των Μπεζεβέγκη και Παυλόπουλου (2008) σχετικά με την στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που επιλέγουν συχνότερα οι αφρικανοί και μουσουλμάνοι μετανάστες. Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι συγκεκριμένοι μετανάστες επιλέγουν κυρίως τον διαχωρισμό (separation) καθιστώντας έτσι δυσκολότερη την προσαρμογή τους στο νέο τόπο διαμονής. Μία εξήγηση για αυτή την επιλογή είναι η πολιτισμική απόσταση μεταξύ των δύο κοινωνιών. Το γεγονός ότι οι Αφρικανικές κοινωνίες είναι περισσότερο συλλογικές παρά ατομοκεντρικές (Eaton & Louw, 2000) ενδεχομένως συμβάλλει σε αυτό. Η επιλογή της στρατηγικής του διαχωρισμού εξηγεί, επίσης, την αντίσταση στην πολιτισμική μάθηση, όπως για παράδειγμα, η δυσκολία κατάκτησης της γλώσσας και της εξοικείωσης με τις πολιτισμικές πρακτικές της κοινωνίας υποδοχής (Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008). Πράγματι, μέσα από τις συνεντεύξεις διαφαίνεται μία απόσταση στην σκέψη και στις συνήθειες των γυναικών από τη νοοτροπία της κυρίαρχης κουλτούρας όσον αφορά τις σχέσεις μεταξύ των συζύγων και τις πολιτισμικές συνήθειες. Για παράδειγμα, παρ' ότι φαίνονται ανοιχτές στο να μάθουν

την γλώσσα και να αποκτήσουν γνώση ιδιαίτερων συνηθειών του τόπου δεν το καταφέρνουν παρά την πολυετή διαμονή τους στην Ελλάδα.

Παράλληλα, όσον αφορά τις δύο στρατηγικές, ενσωμάτωση (ή εναρμόνιση όπως αναφέρεται από την Ντάλλα (2010)) και διαχωρισμός, ενδιαφέρον είναι και το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει η Ντάλλα (2010). Η ερευνήτρια υπογραμμίζει ότι οι δύο αυτές επιλογές μπορούν να οδηγήσουν σε αισθήματα δυσαρέσκειας των μεταναστών προς τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής και σε αγώνα τους για ίση αντιμετώπιση και δικαιώματα. Πράγματι, οι γυναίκες του δείγματός μας αναφέρονται πολύ έντονα στην ανάγκη για ισότητα με τον γηγενή πληθυσμό και στην προσπάθειά τους να το επιτύχουν.

Τα συμπεράσματα, λοιπόν, σχετικά με τον τρόπο επιπολιτισμοποίησης των Αφρικανών γυναικών στην Ελλάδα είναι ποικίλα. Καταρχάς, οι γυναίκες αυτές, παρά το γεγονός ότι φαίνεται να είναι θετικές προς την ενσωμάτωση, δεν επικεντρώνονται στο να ριζώσουν στην παρούσα χώρα υποδοχής. Η πορεία της μετακίνησης τους από την χώρα προέλευσης προς έναν καινούργιο τόπο διαμονής δεν σταματάει στο σημείο που βρίσκονται αυτή την χρονική περίοδο με αποτέλεσμα την δυσκολία προσαρμογής στην Ελλάδα. Οι σκέψεις τους και οι πράξεις τους προσανατολίζονται κυρίως στην πλήρωση βασικών βιοτικών αναγκών και σε μια καλύτερη ποιότητα ζωής που θεωρούν ότι θα βρουν σε άλλη χώρα. Η βιβλιογραφία επιβεβαιώνει την στάση των μεταναστών απέναντι στην Ελλάδα ως ενδιάμεσο σταθμό στην πορεία τους προς μια άλλη ευρωπαϊκή χώρα με καλύτερες συνθήκες ζωής (Πετράκου, Ξανθάκου, & Καΐλα, 2006). Η αίσθηση αυτής της προσωρινότητας ενδέχεται, όμως, να έχει αρνητική έκβαση ως προς την προσαρμογή των μεταναστών (Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008). Κατά τα λεγόμενα των συνεντευξιαζόμενων η αντίσταση αυτή είναι απόρροια της στάσης της πολιτείας. Με λίγα λόγια, οι κοινωνικές παροχές και οι πολιτικές του ελληνικού κράτους απέναντι στους μετανάστες δεν τις ενθαρρύνουν στο να επιθυμούν μόνιμη εγκατάσταση στην παρούσα χώρα διαμονής. Όσον αφορά, όμως, τις διαπροσωπικές επαφές με τους γηγενείς υπάρχει θετική ανταπόκριση. Οι μετανάστριες μιλάνε για αποδοχή και υποστήριξη από τους ντόπιους τόσο από μεμονωμένα άτομα όσο και από οργανώσεις (π.χ. ΜΚΟ). Η μελέτη της βιβλιογραφίας ενισχύει το παρόν εύρημα ότι η ψυχολογική προσαρμογή των μεταναστών εξαρτάται από την ποιότητα των διομαδικών σχέσεων μεταξύ της κοινωνίας προέλευσης και της κοινωνίας υποδοχής (Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος,

2008). Μάλιστα, όσον αφορά την ενσωμάτωση, αυτή επιτυγχάνεται κυρίως σε κοινωνίες που είναι ανοιχτές απέναντι στην πολυπολιτισμικότητα (Berry, 1997).

Καταλήγοντας, τα ευρήματα σχετικά με την επιπολιτισμοποίηση είναι αμφιλεγόμενα. Οι γυναίκες φαίνεται να επιζητούν την ενσωμάτωση ωστόσο, δεν έχουν κατασταλάξει ακόμη στον ιδανικό για αυτές και την οικογένεια τους τόπο διαμονής. Η αέναη αναζήτηση του «καλύτερου» μέλλοντος, σε συνδυασμό με την προσκόλληση στις ρίζες οδηγεί στον διαχωρισμό από την κοινωνία υποδοχής.

Περιορισμοί της έρευνας

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, παρά το πλούσιο υλικό που συλλέχθηκε, υπόκεινται σε ορισμένους περιορισμούς που πρέπει να ληφθούν υπόψη.

Αρχικά, η γλώσσα αποτέλεσε μία σημαντική δυσκολία κατά την διεξαγωγή της έρευνας. Οι συνεντεύξεις με τις συμμετέχουσες στην έρευνα διενεργήθηκαν στα αγγλικά παρότι δεν αποτελεί μητρική γλώσσα κανενός από τα δύο μέρη. Αυτό είχε ως συνέπεια, να υπάρχει δυσκολία στην κατανόηση των ερωτήσεων που θέταμε προς τις συνεντευζιαζόμενες αλλά και, στην κατανόηση της ομιλίας των συμμετεχουσών, καθότι δεν ήταν πάντα ευκρινής. Παράλληλα, ενδεχομένως, δημιουργούσε επιπλέον δυσκολία προς τις ερωτώμενες, το γεγονός ότι οι ερωτήσεις ήταν διαμορφωμένες μέσα σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο και δεν ήταν πάντα εφικτό να γίνουν κατανοητές από τον δικό τους διαφορετικό τρόπο σκέψης.

Επιπροσθέτως, ένας δεύτερος περιορισμός που αναδύθηκε κατά την ερευνητική διαδικασία συνδέεται με το πρωτόκολλο της ερευνητικής συνέντευξης. Οι ερωτήσεις κάλυπταν μεν ευρεία γκάμα θεμάτων που αφορούν την ταυτότητα των Αφρικανών γυναικών στην Ελλάδα, ωστόσο, σε κάποια σημεία πιθανώς απέκλιναν από τον ερευνητικό στόχο. Στις τελευταίες δύο συνεντεύξεις, μάλιστα, κάποιες ερωτήσεις τροποποιήθηκαν προκειμένου να είναι πιο απλές αλλά εξίσου ακριβείς και πλήρεις, βάσει του σκοπού της έρευνας και της θεματικής που εξετάζει. Οι ελλείψεις στον οδηγό ερωτήσεων των συνεντεύξεων και οι τυχόν τροποποιήσεις που θα μπορούσαν να γίνουν εντοπίστηκαν κατά την φάση της απομαγνητοφώνησης και οφείλονται, εν μέρει, στην περιορισμένη εμπειρία μας με το συγκεκριμένο μεθοδολογικό εργαλείο.

Μελλοντικές προτάσεις

Η παρούσα εργασία δεν εξαντλεί το ζήτημα της ταυτότητας των Αφρικανών γυναικών και τον τρόπο που οι ίδιες την διαχειρίζονται στον ελλαδικό χώρο. Αποτελεί, ωστόσο, ένα έναυσμα για περαιτέρω μελέτη και έρευνα αυτής της ιδιαίτερης μειονοτικής ομάδας.

Τα ευρήματα της παρούσας εργασίας αποτελούν ένα στιγμιότυπο της κατάστασης που βιώνουν οι Αφρικανές γυναίκες στην Ελλάδα. Μπορεί, λοιπόν, να αποτελέσει την αρχή βαθύτερης μελέτης και καταγραφής των αναγκών τους και, συνεπώς, να οδηγήσει στην αλλαγή των πολιτικών που αφορούν σε αυτές. Οι πολιτικές αυτές αφορούν, για παράδειγμα, την ενίσχυση κοινωνικών παροχών προς τις ευάλωτες μεταναστευτικές ομάδες και, γενικότερα, την εφαρμογή στρατηγικών ενσωμάτωσης και ένταξης αυτών των πληθυσμών. Παράλληλα, αποτελεί χρήσιμη γνώση, κυρίως, για τα μέλη της κοινωνίας που καλούνται να υποδεχτούν μεταναστευτικό πληθυσμό. Η γνώση για την ταυτότητα μειονοτικών ομάδων μπορεί να καταστήσει μια κοινωνία περισσότερο ανοιχτή στην πολυπολιτισμικότητα και την διαφορετικότητα με συνέπεια να συμβάλλει πιο αποτελεσματικά στην ομαλή προσαρμογή των μεταναστών.

Επιπλέον, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας δύνανται να συμβάλουν στην κλινική και ψυχοθεραπευτική πρακτική. Η μελέτη της ταυτότητας αναδεικνύει τα σημεία τα οποία ένας ειδικός ψυχικής υγείας οφείλει να προσέξει, να λάβει υπόψη του και να προσεγγίσει με ευαισθησία όταν καλείται να εργαστεί με αυτή την ιδιαίτερη ομάδα μεταναστών.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Erikson E. (1990). *Η παιδική ηλικία και η κοινωνία* (επιμ. μτφρ. Μ. Κουτρομπάκη). Αθήνα: Καστανιώτης. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 1961).
- Hogg, M. A., & Vaughan, G. M. (2010). *Κοινωνική Ψυχολογία* (επιμ. μτφρ. Ε. Βασιλικός & Α. Αρβανίτης). Αθήνα: Gutenberg. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 2008)
- Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.
- Μπεζεβέγκης, Η., & Παυλόπουλος, Β. (2008). Στρατηγικές επιπολιτισμού και προσαρμογή των μεταναστών. Στο Τ. Καβουνίδη, Β. Καρύδης, Η. Νικολακοπούλου- Στεφάνου & Μ. Γ. Α. Στυλιανούδη (επιμ.), *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες- πολιτικές- προοπτικές*, Τόμος Β' (σ. 142-161). Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.
- Ντάλλα, Μ. (2010). Πρόσληψη της διάκρισης και διεργασίες επιπολιτισμοποίησης μεταναστών και παλιννοστούντων. Στο Σ. Παπαστάμου, Γ. Προδρομίτης & Β. Παυλόπουλος (επιμ.), *Κοινωνική σκέψη, νόηση και συμπεριφορά*, (σ. 381-408). Αθήνα: Πεδίο.
- Παυλόπουλος Β., Μπεζεβέγκης Η., & Γεωργαντή Κ. (2012). Εθνοτική ταυτότητα και ψυχολογική προσαρμογή εφήβων μεταναστών. Στο Παπαστυλιανού Α. (επιμ.), *Διαπολιτισμικές διαδρομές: παλιννόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (σ. 91-124). Αθήνα: Gutenberg.
- Πετράκου, Η., Ξανθάκου, Γ., & Καΐλα, Μ. (2006). Μετανάστες και προβλήματα προσαρμογής στην ελληνική κοινωνία. Στο Κορδούτης, Π. και Παυλόπουλος, Β. (επιμ.), *Πεδία έρευνας στην Κοινωνική Ψυχολογία* (σ. 89-107). Αθήνα: Ατραπός.

Ξενόγλωσση

- Abrams, J. A., Maxwell, M., Pope, M. & Belgrave, F. Z. (2014). Carrying the world with the grace of a lady and a grit of a warrior: deepening our understanding of the “Strong Black Woman” Schema. *Psychology of Woman Quarterly*, 38 (4), 503-518. <https://doi.org/10.1177%2F0361684314541418>
- Berdahl, J. L., & Moore C. (2006). Workplace harassment: double jeopardy for minority women. *Journal of Applied psychology*, 91, 426-436. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.91.2.426>
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied psychology: an international review*, 46 (1), 5-68. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>
- Cain, T., Meares, C., & Read, C. (2015). Home and beyond in Aotearoa: the affective dimensions of migration for South African migrants. *Gender, Place and Culture*, 22 (8), 1141- 1157. <http://dx.doi.org/10.1080/0966369X.2014.939155>
- Dickens, D., & Chavez, E. L. (2018). Navigating the workplace: the costs and benefits of shifting identities at work among early career U. S. Black women. *Sex Roles*, 78, 760-774. <https://doi.org/10.1007/s11199-017-0844-x>
- Eaton, L., & Louw, J. (2000). Culture and self in South Africa: individualism and collectivism predictions. *The journal of social psychology*, 140 (2), 210-217. <http://dx.doi.org/10.1080/00224540009600461>
- Fryberg, S. A., & Townsend, S. S. M. (2008). The psychology of invisibility. In G. Adams, M. Biernat, N. R. Branscombe, C. S. Crandall, & L. S. Wrightsman (eds.), *Commemorating Brown: The social psychology of racism and discrimination* (pp. 173–193). Washington, DC: American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/11681-010>

- Gay, Cl., & Tate, K. (1998). Doubly bound: the impact of gender and race on the politics of Black women. *Political psychology*, 19 (1) 169-184.
<https://doi.org/10.1111/0162-895X.00098>
- Gomez-Estern, B. M., & de la Mata Benitez, M. L. (2013). Narratives of migration: emotions and the interweaving of personal and cultural identity through narrative. *Culture and Psychology*, 19 (3), 348-368.
<https://doi.org/10.1177%2F1354067X13489316>
- Hall, S. (1996). Introduction: Who needs 'identity'?. In S., Hall & P., Du Gay (eds.), *Questions of cultural identity* (pp. 1-17). London: Sage Publications.
- Hogg, M. A., & Reid, S. A. (2006). Social identity, Self- Categorization and the communication of group norms. *Communication Theory*, 16, 7-30.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2006.00003.x>
- Hornsey, M. J. (2008). Social identity theory and self- categorization theory: a historical review. *Social and personality psychology compass*, 2 (1), 204-202.
<https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2007.00066.x>
- Jones, M. K., & Day, S. X. (2017). An exploration of Black women's gendered racial identity using a multidimensional and intersectional approach. *Sex Roles*, 79 (1-2).
<https://doi.org/10.1007/s11199-017-0854-8>
- Liebkind, K. (1996). Acculturation and stress: Vietnamese refugees in Finland. *Journal of cross-cultural psychology*, 27 (2), 161-180.
<https://doi.org/10.1177%2F0022022196272002>
- Manassen, A., & Verkuyten, M. (2018). Examining Identity Intersectionality: Thai Marriage Migrants in the Netherlands. *International Review of Social Psychology*, 31 (1), 1-9. <https://doi.org/10.5334/irsp.150>
- Okuyan, M., & Curtin, N. (2018). "You don't belong anywhere, you're 'in-between'": Pious Muslim women's intersectional experiences and ideas about

- social change in contemporary Turkey. *Feminism and Psychology*, 28 (4), 488–508. <https://doi.org/10.1177/0959353518775763>
- Papadopoulos, A. G., & Fratsea, L. M. (2015). *Facets of African mobility in Greece: Between transnationalism and integration*. Ανακτήθηκε από <http://geolib.geo.auth.gr/index.php/pgc/article/view/10506/0>.
- Pietkiewicz, I., & Smith, J. A. (2012). A practical guide to using interpretative phenomenological analysis in qualitative research psychology. *Czasopismo Psychologiczne*, 18 (2), 361-369. doi: 10.14691/CPPJ.20.1.7
- Phinney, J. S., Horenczyk, G., Liebkind, K., & Vedder, P. (2001). Ethnic identity, immigration and well-being: an interactional perspective. *Journal of social issues*, 57 (3), 493-510. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00225>
- Purdie-Vaughns, V., & Eibach, R. (2008). Intersectional invisibility: the distinctive advantages and disadvantages of multiple subordinate- group identities. *Sex roles*, 59, 377-391. <https://doi.org/10.1007/s11199-008-9424-4>
- Reid, P. T., & Comas-Diaz, L. (1990). Gender & ethnicity: perspectives on dual status. *Sex roles*, 22, 397-408. <https://doi.org/10.1007/BF00288160>
- Sesco, A. K., & Biernat, M. (2010). Prototypes of race and gender: the invisibility of black women. *Journal of experimental social psychology*, 46, 356-360. <https://dx.doi.org/10.1016/j.jesp.2009.10.016>
- Shorter-Gooden, K., & Washington, N. C. (1996). Young, black and female: the challenge of weaving an identity. *Journal of adolescence*, 19, 465-475. <https://doi.org/10.1006/jado.1996.0044>
- Showers, F. (2015). Being black, foreign and woman: African immigrant identities in the United States. *Ethnic and racial identities*, 38 (10), 1815-1830. <https://doi.org/10.1080/01419870.2015.1036763>

- Silver J. (2013). Visual methods. In C. Willig, (eds.), *Introducing qualitative research in psychology* (pp. 459-488). England: Open University Press.
- Skrbis, Z. (2008). Transnational families: theorizing migration, emotions and belonging. *Journal of intercultural studies*, 29 (3), 231-246.
<https://doi.org/10.1080/07256860802169188>
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. In S. Worchel, & W. G. Austin, (eds.), *Psychology of Intergroup Relation* (pp. 7-24). Chicago: Hall Publishers.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). Rediscovering the social group: A self-categorization theory. Basil Blackwell.
- Van Oudenhoven, J. P., Prins, K. S., & Buunk, B. P. (1998). Attitudes of minority and majority members towards adaptation of immigrants. *European journal of Social Psychology*, 28, 995-1013. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0992\(1998110\)28:6<995::AID-EJSP908>3.0.CO;2-8](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0992(1998110)28:6<995::AID-EJSP908>3.0.CO;2-8)
- Weaver, J. J., & Ussher, J. M. (1997). How motherhood changes life a discourse analytic study with mothers of young children. *Journal of reproductive and infant psychology*, 15 (1), 51-68. <http://dx.doi.org/10.1080/02646839708404533>
- Willig, C. (2013). *Introducing qualitative research in psychology* (3rd ed.). England: Open University Press.

Παραρτήματα

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

Χαρακτηριστικά συμμετεχόντων στις συνεντεύξεις

Πατρώνυμο (μικρό όνομα):

Ηλικία: Φύλο:

Επάγγελμα:

Ημερομηνία συνέντευξης:

Χώρος διεξαγωγής της συνέντευξης:

Διάρκεια συνέντευξης:

Οποιαδήποτε άλλη πληροφορία μπορεί να φανεί χρήσιμη:

Ερωτήσεις φιλικές εντός ή εκτός θέματος για χαλάρωση.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

Πόσα χρόνια είστε εδώ;

Πού θέλατε να πάτε;

Έχετε μείνει σε κάποια άλλη χώρα εκτός της χώρας καταγωγής σας;

ΚΕΝΤΡΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

Υπάρχει κάτι που σας αρέσει πολύ στην Ελλάδα και κάτι που δεν σας αρέσει;

Πώς είναι η καθημερινότητα σας; Μπορείτε να μου περιγράψετε μία τυπική μέρα σας;

Τι θα θέλατε να βελτιωθεί; Τι θα διευκόλυνε την ζωή και την παραμονή σας εδώ; Τι θα αλλάζατε;

Η μέχρι τώρα εμπειρία σας εδώ- σε μια χώρα με άλλη γλώσσα, άλλη θρησκεία ίσως- σας έχει «αλλάξει»; Σας έχει προσφέρει κάποιες εμπειρίες;

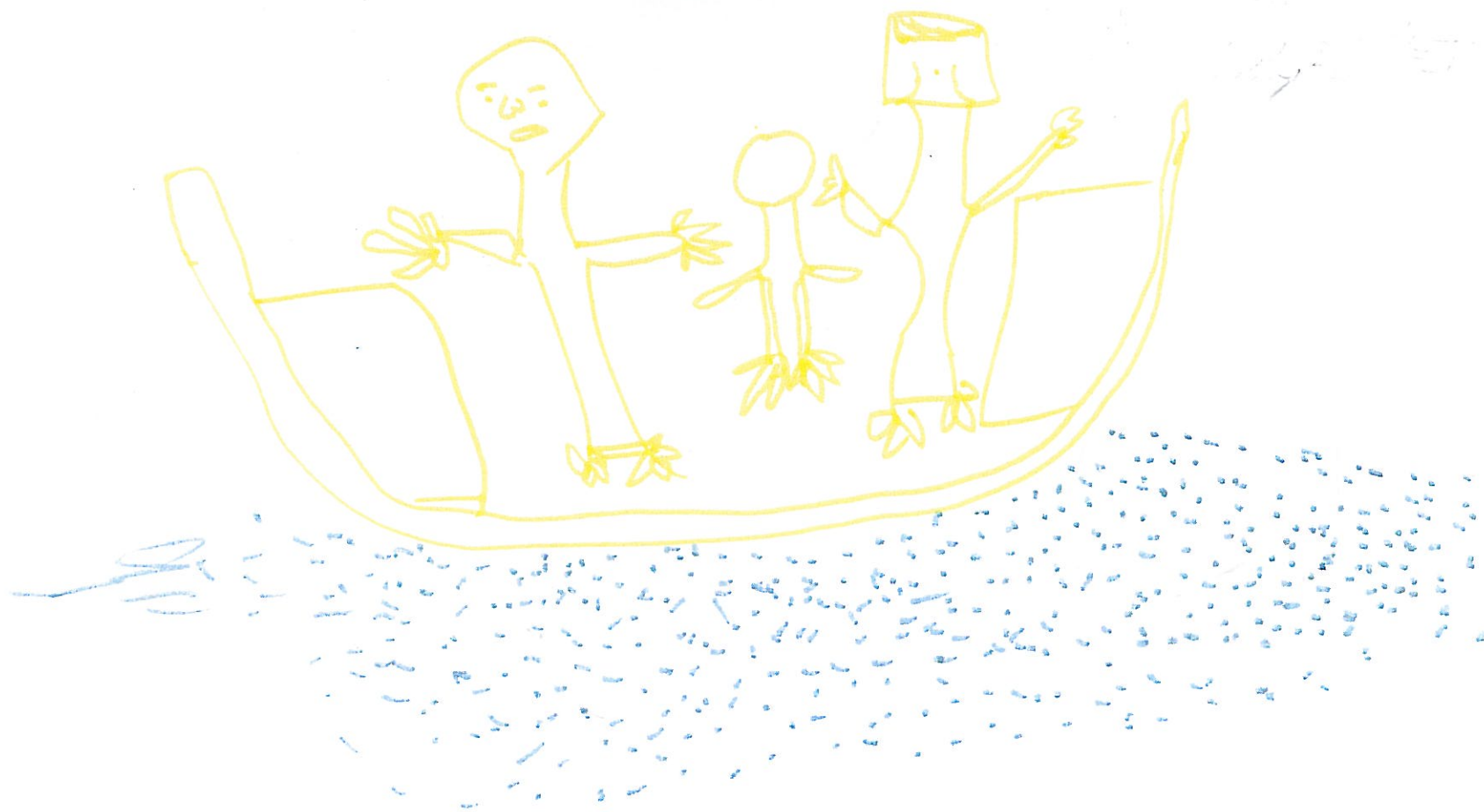
Πιστεύετε ότι η Αθήνα είναι μία χώρα πολυπολιτισμική;

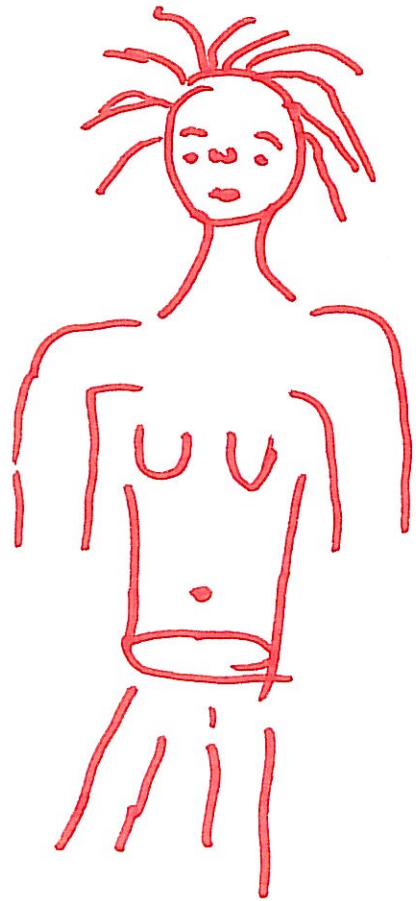
Αν ήσουν Αφρικανός άνδρας και όχι Αφρικανή γυναίκα νομίζεις ότι θα ζούσες διαφορετικά;

Πώς βλέπεις το μέλλον σου στην Ελλάδα;

Ζωγραφιά (αποτύπωσε κάτι από την εμπειρία σου στο χαρτί, μπορεί να είναι μία ανάμνηση, μια σκέψη, ένα συναίσθημα, οτιδήποτε σου έρχεται στο μυαλό)

Θέλεις να μου πεις τι ζωγράφισες;

Saokaka
Sofia
I Love
you.

